

LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE PÕHIMÕTETE RAKENDAMINE EESTI ÕIGUSSÜSTEEMIS JA ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATE JUHTUMITE KOHTULAHENDITE NÄITEL

KIIRA GORNISCHEFF¹, KOIDU SAIA²,
KARMEN TOROS³, ENDLA ÜLVISTE⁴

Sisukokkuvõte

Lapsesõbralik õigusemõistmine on uudne, laste õigusliku staatuse muutumisega seotud kontseptsioon, mis hõlmab laste õigussüsteemiga kokkupuutumisega seonduvat ennetust, koolitust, sekkumist ning tõhusaid abivahendeid, lähtudes esmalt lapse parimatest huvidest (Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta 2012) ja lapse õigustest. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni rakendamise eeltingimusteks Eestis on ühelt poolt alates 01.01.2016 kehtiv uuendatud Lastekaitseseadus ja teiselt poolt ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid järgiv lapse käsitlemine subjekti ja õiguste kandjana. Seni puuduvad Eestis piisavad analüüsid selle kohta, kuidas kajastub lapsesõbralikkus Eesti õigussüsteemis rakendatuna alaealiste kriminaalasjade menetlemise kohtulahendites. Käesoleva artikli eesmärgiks ongi seega käsitleda lapsesõbralikkuse kontseptsiooni rakendumist Eesti õigussüsteemi dokumentides põhinedes 11 alaealiste õigusrikkujate kohtulahendile. Laste sooritatud õigusrikkumiste menetlemisega seotud õigusaktide analüüs näitas, et lapsesõbralikku õigusemõistmist toetav seadusandlus on Eestis küll nõuete kohaselt väljatöötatud ja rakendatud, kuid arenguruumi on spetsialistide valdkondadeülese koolituse, sekkumismeetmete turvalisuse ning lapse huvide tagamise osas. Analüüs tõi välja kitsaskohad laiemas tugisüsteemis – alaealist õigusrikkujat kui uue kontseptsiooni kohaselt abivajavat last toetav tugi- ja sekkumissüsteem õigusemõistmise eel ja järel ei vasta veel piisavalt kontseptsiooni põhimõtetele. Nii näiteks probleemid seotult pere, kooli, suhete ja tervisega on jäänud analüüsitud juhtumite puhul vajaliku uusi põhimõtteid rakendava õigeaegse sekkumiseta; selle tagajärjeks on korduvad ning üha tõsisemad õigusrikkumised. Analüüsi käigus sai selgeks, et lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete tõhusamaks rakendamiseks on vajalik kuulata ära ja õigusemõistmisel arvestada lapse arvamusega. Et last koheldaks spetsialistide poolt kui usaldusväärset subjekti, on vajalik edaspidi aktiivsemalt tegeleda spetsialistide koolitamisega ning ennetus- ja sekkumismeetmete arendamisega, kättesaadavuse tagamisega.

Võtmesõnad: lapsesõbralik õigusemõistmine, alaealine õigusrikkuja, alaealistega seotud õigusemõistmine, kohtulahendid.

- 1 Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, kontakt: kiira.gornischeff@tlu.ee
- 2 Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, kontakt: koidu.saia@tlu.ee
- 3 Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, kontakt: karmen.toros@tlu.ee
- 4 Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, kontakt: endla.ulviste@tlu.ee

The application of the principles of child-friendly justice in the Estonian justice system based on the example of court cases involving juvenile offenders

Child friendly justice is a new concept related to a change in the legal status of children, which includes the prevention, training, intervention and effective assistance means related to children, who come in contact with the legal system and, first and foremost, it departs from the principle of the child's best interests (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice 2012) and the child's rights. The preconditions for the application of the concept of child-friendly justice in Estonia are the handling of the child as the subject and bearer of rights, on the one part, pursuant to the principles prescribed in the Child Protection Act, the amended version of which entered into force on 01 January 2016 and, on the other part, in the United Nations Convention on the Rights of the Child. Thus far, sufficient analyses have not been carried out in Estonia regarding how child-friendliness is reflected in the Estonian justice system when applied to the judicial decisions on proceedings of criminal matters involving juveniles. Therefore, the purpose of this article is to handle the application of the concept of child-friendliness in Estonian legal system documents relying on judicial decisions involving 11 juvenile offenders. The analysis revealed bottlenecks in the wider support system – according to the new concept, the support and intervention system for a juvenile offender as a child requiring support, prior to and after the administration of justice, still fails to sufficiently meet the principles of the concept. Thus, for example, problems associated with the family, school, relationships and health have not, in the case of analysed events, received timely and needs-led intervention, which is expressed in the commission of repeated and ever more serious offences. During the course of the analysis it became clear that in order to more effectively implement child friendly principles in the administration of justice it is necessary to listen to and take the opinions of the child into account when administering justice. In order for the child to be treated as a reliable subject by specialists, it will hereinafter be necessary to deal more actively with the training of specialists and the development of prevention and intervention methods, and ensuring access.

Key words: child-friendly justice, juvenile offenders, juvenile justice, case law.

1. SISSEJUHATUS

Heaolu on keskse tähtsusega nii laste üldise olukorra ja elukvaliteedi seisukohalt, kui ka tulevikku tehtava investeeringu kontekstis. Heaolu väljendub selles, kui võrd on tagatud inim- ja kodanikuõigused, sotsiaalne õiglus ja kodanikuühiskonnas osalemine (Saar 2013a; Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus 2012; Reinomägi jt 2013). Tänapäeval on lapse õigused sätestatud nii rahvusvahelistes kui ka siseriiklikes, siduvates ning mittesiduvates õigusaktides (Turk 2008: 139), kuid endiselt ilmnevad väljakutsed lapse õiguste teostamisel erinevates elusituatsioonides, sealhulgas lapse⁵ sattumisel õigussüsteemi (FRA 2015: 1–5). Üheks mittesiduvaks⁶ ehk

5 Käesolevas artiklis käsitletakse mõisteid „laps“ ja „alaealine“ sünonüümideana, viidates 0–18-aastastele LasteKSe ja EN suuniste (2012) alusel. Alaealist õigusrikkujat käsitletakse 7–18-aastasena Alaealise mõjutusvahendite seaduse (kehtiv alates 1998 kuni 01.01.2018) tähenduses.

6 Täpsustus: suunistes hõlmavad laiemat teemade ringi. Kuid erinevalt suunistest on Euroopa sotsiaalhartas artikkel 17 §1 (laste ja noorte õigus saada sotsiaalset, õiguslikku ja majanduslikku kaitset) Eestile õiguslikult siduv – Eesti on artikli 17 ratifitseerinud. Euroopa sotsiaalõiguste komitee pretsedendiõiguse järgi (Council of Europe 2008: 122) hõlmab see harta artikkel ka noorte õigusrikkujate (*young offenders*) kohtlemist, sh „The criminal procedure relating to children and young persons must be adapted to their age and proceedings involving minors must be conducted rapidly“.

soovituslikult rakendatavaks materjaliks on Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (2012) (edaspidi EN suunised 2012), mis käsitlevad laste õigusi, vajadusi, lähtekohti ja teiste seotud osapoolte rolle juriidilistes toimingutes ning annavad praktilised juhised rahvusvaheliste standardite rakendamiseks, hoides keskmes laste häält ja positsiooni ning laste õiguste täielikku arvessevõtmist. Lapsesõbraliku õigusemõistmise definitsioon rõhutab, et last käsitletakse rahvusvaheliste inimõiguste mõttes kõikide õiguste kandjana, kellel on õigus täieõiguslikult osaleda teda puudutavates toimingutes (Liefgaard 2016: 907). Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon viitab õigussüsteemidele, mis garanteerivad laste õiguste austamise ja tõhusa rakendamise kõrgeimal saavutataval tasemel, lähtudes õigusemõistmise kättesaadavuse, eakohasuse, kiiruse, laste vajadustele ja õigustele vastavuse, lapse kaasamise, osalemise tagamise ja toimingute mõistetavuse, era- ja pereelu privaatsuse, integreerituse ja eneseväärikuse põhimõtetest (EN suunised 2012: 17). See hõlmab õigusemõistmise süsteemi tavapärasest laiemalt, käsitledes lapse kokkupuuteid erinevate osapooltega nii enne õigusemõistmist, õigusemõistmise ajal kui ka pärast õigusemõistmist (sealsamas).

Viimastel aastakümnetel on üha enam asutud tähelepanu pöörama alaealistega seotud menetlemistel eritingimuste arvestamisele. Lapse huvide alati esikohale seadmist kohustavad ÜRO lapse õiguste konventsioon (edaspidi LÕK) (1991) ja Eesti Vabariigi lastekaitseseadus (edaspidi LasteKS). Seadusandlikul ja strateegilisel tasandil on teemat tähtsustatud nii Laulasmaa deklaratsioonis (2005), Kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2018 (2010), kui ka Laste ja perede arengukavas 2012–2020 (Sotsiaalministeerium 2011). Viimasel ajal on aina rohkem käsitletud ka lapsesõbraliku õigusemõistmise teemat (Aru 2017; Tamm 2017; Nikonov 2017). Teostatud on mitmeid uuringuid ning analüüse, mis on teemaga seotud otsesemalt (Kaldur jt 2015; Strömpl jt 2014) või kaudsemalt (Kask 2009; Kask 2008; Kask 2005; Laugus 2012; Gornischeff 2015; Toros 2011; Valma 2012; Sotsiaalministeerium 2009). Hiljutised uuringud (Haruoja jt 2013; FRA 2015; Kaldur jt 2015; ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne 2015: 13; Saar ja Gornischeff 2016: 31–37; FRA 2017; Strömpl ja Markina 2017) on välja toonud, et lapsed ei saa kriminaal- või tsiviilmenetluses osaledes piisavat tuge, nad ei ole piisavalt informeeritud ega kaasatud ning spetsialistide teadmised ja oskused lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamiseks vajavad olulist täiendamist. Piisavalt ei ole rakendatud muuhulgas lapse ja teiste menetlusosalise või tunnistajate otsevastandamise vältimine, lapsele arusaadavas keeles õiguste tutvustamine, lapse vajaduste ja oskustega arvestava ülekuulamisruumi olemasolu tagamine (FRA 2014; FRA 2015; FRA 2017).

Lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamine on aktuaalne teema viimastel aastatel ettevalmistatud ja rakendunud seadusandlikes muudatustes, mis puudutavad õigusrikkumisi sooritanud alaealistega töötavate spetsialistide tööpraktikat ning alaealistele õigusrikkujatele mõeldud teenuseid (sh LasteKS jõustumine, Lanzarote ja Istanbuli konventsioonide vastuvõtmine). Rahvusvaheliselt tunnustatud põhi-

mõtteid ja soovitusi⁷ (sh lapsesõbraliku lähenemise rakendamiseks) silmas pidades muutus 2018. aasta algusest kehtetuks Alaealise mõjutusvahendite seadus (1998) (edaspidi AMS), kujundati ümber kuni 14-aastaste õigusrikkumistele reageerimise süsteem, kaotati alaealiste komisjonid ning viimaste asemel lasub alaealiste õigusrikkujate kui abivajavate lastega tegelemise põhivastutus kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialistidel (Tamm ja Salla 2016: 3–6). Õigusrikkumisi toime pannud laste kohtlemine on tänaseks teisenenud teole reageerivast lapse abivajaduse põhiseks – selleks osutatakse lastele sotsiaalse rehabilitatsiooni ja lepitusteenust ning pakutakse vajadusel ööpäevaringset tuge (Riigikogu 2017). Senist alaealiste õigusrikkumiste menetlus- ja karistuspraktikat politseis, prokuratuuris ja kohtus on iseloomustanud väherakendatud kahjude heastamise või hüvitamise praktika⁸, vanemate vähene vastutus ja ebaühtlane mõjutusvahendite rakendusala (Tamm ja Salla 2016: 1–2), tõsiste kuritegude korral täiskasvanutega võrreldav karistav ning kergemate (väärtegude) puhul pigem pehme reageerimine kombineeritult rehabilitatsiooniga (Strömpl ja Markina 2017: 68). Eestis spetsiaalne noortekohus puudub; alaealiste õigusrikkujate vabaduse piiramiseks on vajadusel kasutatud kuut tüüpi isoleerivaid asutusi nagu kinnine erikool käitumisprobleemidega lastele; turvakodu sõltuvusprobleemidega lastele; psühhiaatria haiglate suletud osakonnad; hoolekandeesutused vaimupuudega lastele; Viru ja Tallinna vangla noorteosakonnad ning arestikambrid, -majad (sealsamas: 70). Uue lastekaitse süsteemi puhul lähtutakse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtetest nagu individuaalse hindamise rakendamine lapse erivajaduste, riskide väljaselgitamiseks ning kohaldatavate meetmete, alternatiivsete reageerimisviiside sobivuse hindamiseks, võimalusel minimaalse sekkumise kasutamise ja õigussüsteemist väljasuunamine (Tamm ja Salla 2016: 9).

Lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendusala on seega mitmetahuline, erinevate distsipliinide tööpraktikat puudutav ning mis kõige olulisem – õigussüsteemi sattunud laste heaolu tagamise mõttes kriitilise tähtsusega. Rahvusvaheline teaduskirjandus on rikkalik, kuid Eestis on teemat siiski pigem vähe ning eelkõige kõrvalteemana uuritud – seega vajab see põhjalikumat käsitlemist nii praktika kui akadeemilises kontekstis. Näiteks tundub mõneti paradoksaalne, et Euroopa Põhiõiguste Ameti lapsesõbraliku õigusemõistmise uuringud (FRA 2015; FRA 2017) on uuritavate subjektide grupist välja jätnud õigusrikkujatena kriminaal- ja väärteo-

7 LÖK; ÜRO Pekingi reeglid laste õigusrikkujate kohtlemiseks; ÜRO Riyadhi juhised laste õigusrikkumiste ennetamiseks; Lima deklaratsioon laste suhtes taastava õiguse rakendamise kohta; Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Laste kuritegevuse ennetamine, laste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“; Euroopa Nõukogu suunised õigusrikkumisi toime pannud lastele sanktsioonide või meetmete määramise kohta; 2010. a Euroopa Nõukogu ministrite komitee juhised lapsesõbralikust õigussüsteemist; Euroopa Parlamendi naiste õiguste ja soolise võrdõiguslikkuse komisjoni resolutsioon laste kuritegevuse ning naiste, perekonna ja ühiskonna rolli kohta; Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitused laste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis; ÜRO standardiseeritud reeglid mittevabadusekaotuslike meetmete rakendamiseks (nn Tokyo reeglid).

8 Viide taastava õiguse põhimõtete vähesele rakendamisele. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri (2010) toob välja taastava õiguse põhimõtete rakendamise olulisuse, sh alaealiste puhul kohalikul tasandil konfliktide lahendamise, ohvri(te)le teo tagajärgede hüvitamise ja lepitamise kaudu.

menetlusega kokkupuutuvad lapsed, kelle õigused võivad kriminaalmenetluses olla olulisel määral piiratud. Lisaks viimati nimetatud sihtgrupile keskendumisele seineb artikli väärtus interprofessionaalses akadeemilises koostöös, koondades lastekaitse (kui sotsialkaitse, sotsiaaltöö ühe võtmevaldkonna) ja õiguse valdkondade autorite teoreetilised teadmised ning praktilised kogemused. Artikli eesmärgiks on käsitleda lapsesõbralikkuse kontseptsiooni rakendumist Eesti õigussüsteemi dokumentides põhinedes 11 alaealiste õigusrikkujate kohtulahendile.

2. TEOREETILINE RAAMISTIK

2.1. Uuenenud lapse- ja lapsepõlvekäsitlus on eelduseks lapsesõbraliku õigusraumi loomele

LÕKi allkirjastamine algatas maailmas unikaalse liikumise, mille toel hoogustus lapsepõlve ja lapse õiguste ning lapse heaolu erinevate aspektide uurimine (Qvortup 1991; James ja Prout 1990, viidatud Kutsar 2015; Reynaert jt 2009; Verhellen 2000; Mayall 2000). Verhellen (2000) nimetas kiiret arengut siseriiklikul ja rahvusvahelisel tasandil ning laste kui õigussubjektide tunnustamist „inimõiguste projektiks“ (Reynaert jt 2012). Humaniseerimise ja individualiseerimise protsessid rajasid teed laste kodanikena tunnustamisele (Sommer, Sammuelson ja Hundeide 2010; Archard 2004) ning tänaseks on selge, et lapse ja lapsepõlve uus käsitlus oli lapse õiguste mõistmise teerajajaks (Mayall 2015: 84).

Kuigi rahvusvahelised siduvad lepingud ja konventsioonid määratlevad selgelt last õiguste subjektina, ei tähenda sellise automaatse määratluse andmine, et lapsed on sellisel ka päriselt tunnustatud (Vanobbergen 2015: 72; Campbell 1992). Nii võib tihti kohata määratlust, et lapsed on täiskasvanutest erinevad ning nende arengutaseme ning väiksema arusaamisvõime tõttu peavad just täiskasvanud laste eest otsuseid vastu võtma. Traditsiooniliselt ehk täiskasvanukeskselt on last nähtud kui tulevast täiskasvanut (*not yet adult*) ning hetkel veel oma arengust tingitult ebaküpset ja ebapädevat inimest (Verhellen 2000; Reynaert jt 2012). Selline laste isiksuste allasurumine tekitab olukorra, kus lapsi käsitletakse aktiivsete osalejatena üksnes tulevikuperspektiivis (Ben-Arieh 2007; Campbell 1992).

Lapse õiguste tagamise eest peavad ühiselt vastutama nii lapsed kui ka täiskasvanud (Reynaert jt 2012). Selline lähenemine tähendaks lapse tunnustamist oma elu eksperdina. Qvortrup (2002) aga nimetab lapsi aktiivseteks osalejateks omaenda ning ühiskonna arengus ning kaaslooajateks (*co-constructors*), mitte täiskasvanu passiivseteks objektideks ühiskondlikus sotsialiseerumises. Tuginedes lapse ja lapsepõlve uue käsitluse arengule ning LÕK-le on pööratud üha suuremat tähelepanu lapse enda kogemuslike teadmiste uurimisele. Viimane on omakorda mõjutamas poliitikakujundamist ning laste käsitlemist eraldiseisva olulise ühiskonnagrupina (Mayall 2015: 77).

„Lapsesõbralikkus“ (*child-friendliness*) on laienemas terminina ka teistesse eluvaldkondadesse, näiteks teenusearenduses, mille puhul kultuurikeskused, haiglad ja teised asutused üritavad kujundada oma teenuseid lastele kättesaadavamaks ja lapsesõbralikumaks (Vanobbergen 2015: 71; Sommer, Sammuelson ja Hundeide 2010: 10). Samas juhivad kriitikud tähelepanu asjaolule, et lapse õigused on küll uus normaalsus poliitikates ja praktikates, kuid tekkinud uut „normi“ ei tohi võtta enesestmõistetavana, vaid käsitlema samuti kriitiliselt. Liebeli (2012) arvates on debatt lapse õiguste teemal muutunud tehniliseks – kuidas kõige paremal viisil lapse õigusi ellu viia ja neid seirata. Unustatakse arvestada lapse õiguste realiseerimise keskkondi. LÕK on siiski eelkõige täiskasvanute loodud raamistik (Reynaert jt 2009: 528 viidatud Liebel 2012; Goldson ja Muncie 2012; Reynaert jt 2012; Rannala 2014: 22). Such ja Walker (2005) vaatavad samuti lapse õiguste edenemislugu kriitilise pilguga, tuues välja, et riigi ja isiku võimusuhetes aktsepteeritakse lapse õigusi seni, kuni lapsed käituvad vastavalt ootustele või konkreetse riigi seadusandlusele. Uuema põlvkonna uuringud kinnitavad, et juba väga noored lapsed suudavad suhestuda ning olla kontaktis neid ümbritseva maailmaga (Bosisio 2012; Kutsar jt 2017). Siinkohal on oluline arvestada lapse arenevaid võimeid (*evolving capacities*) ning LÕK loob sellega suure väljakutse nii isikute kui ka ühiskondade tasandil, tegeleda olemasolevate stereotüüpsete arvamuste ja eeldustega, mis puudutavad lapse vajadusi, arengut, kaitset ning nende võimekust (Alcaide ja Balleste 2014; Lansdown 2005).

Lapse ja lapsepõlve uuest käsitlusest ja lapse õigustest rääkides on võetud eraldiseisvalt kasutusele lapse perspektiivi (*child's perspective*) mõiste. Lapse perspektiiv (kuidas lapsed ise oma heaolu aspekte hindavad) sisaldab lapse arvamust, hinnangut, tundeid ja seletust (Grahn-Farley 2002; Cederborg 2015; General Comment 2009). Sommer, Sammuelson ja Hundeide (2010) eristavad siinkohal kahte mõistet – lapse perspektiiv ehk lapse perspektiiv täiskasvanu vaatest (*child perspective*) ja laste perspektiiv ehk laste enda perspektiiv (*children's perspective*), defineerides neid mõisteid järgmiselt: lapse perspektiiv viitab täiskasvanu vaatele ja arusaamale lapse heaolust, mis tugineb teaduslikele uurimustele ning teooriatele. Laste enda perspektiivis näeb laps kui subjekt omaenda maailma, n-ö lapse enda fenomenoloogiana. Lapsed sõltuvad täiskasvanutest teenuste osutamisel ja ressursside jagamisel, millest tingitult tuleb lapsi ja nende vajadusi võtta tõsiselt (Mayall 2000). Kuigi lapse õigus osaleda teda puudutavates küsimustes (LÕK artikkel 12) viitab lapsele kui subjektile ja aktiivsele kodanikule (*child as agent, child as social actor*), kujundavad ja loovad osaluse ruumi (*playground*) ja võimalused eelkõige täiskasvanud, täiskasvanute arusaamise põhjal lapse õigustest. Ka väga väikesed lapsed on võimelised väljendama oma vaateid (Lansdown 2005, viidatud Kutsar jt 2017) ning peaksid saama võimaluse mõjutada neid otseselt puudutavaid küsimusi. Laste arvamuste küsimise ja kuulamise kõrval on oluline nende seisukohtade usaldamine, mõistmine ning nendega arvestamine (Alderson 2000; Jiang jt 2014; Kosher ja Ben-Arieh 2016;

Soffer ja Ben-Arieh 2014, viidatud Kutsar jt 2017).

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontekstis on olulised mõlemad perspektiivid ning nende väljaselgitamine. Nii võib ka õigusmenetluse raames täiskasvanu vaatest lähtuv lapse perspektiiv erineda olulisel määral lapse enda perspektiivist. Heaks näiteks siinkohal võib olla lapse eraldamine teda väärkohelnud perekonnast. Täiskasvanud spetsialist teab, et lapse parimates huvides ja lapse perspektiivis (praeguses ja tuleviku vaatest) on ainuõige lapse eraldamine last väärkohelnud vanematest. Lapse enda perspektiiv võib olla vastupidine – kindel soov jääda oma vanematega, vaatamata väärkohtlemisele. Spetsialisti roll on siinkohal püüda last tema enda perspektiivist mõista, isegi siis, kui see erineb täiskasvanu omast (Sommer, Sammuelson ja Hundeide 2010; Grahn-Farley 2002). Kui spetsialisti arvates ei ole lapse enda nägemus piisavalt usaldusväärne (mitte rakendatav), väljendub selles ühelt poolt spetsialisti vähene professionaalsus ja teiselt poolt lapsesõbralikkuse põhimõtete rikkumine (Cederborg 2015).

Lapse perspektiivi väljaselgitamine on otseses seoses lapse arvamuse väljaselgitamisega, lapse ärakuulamisega. Lapsega õigusmenetluses suhtlemine ning lapsele informatsiooni edastamine on hädavajalik, arvestades lapse neurootilist, emotsionaalset ja psühholoogilist võimekust. Menetlusprotsesside, tagajärgede ja nüansside selgitamine võimaldab lapsel toimunud mõista (Aldea 2013). Osalemist peetakse lahutamatuks komponendiks edukas lapsealise õiguste (sh lapsesõbraliku õigusemõistmise) tagamise praktikas (Case ja Haines 2015; Grahn-Farley 2002). Samas ei ole see alati nii olnud – alaealistest õigusrikkujate kohtlemine on peaaegulikult viimasel sajandil läbi teinud olulised arengud.

2.2. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemise käsitlused

Tuginedes Nelson Mandela (1995) tsitaadile⁹: laps on perekonna peegel ning võiks öelda, et suhtumine lapsesse on ühiskonna peegel. Alaealistega seotud õigusemõistmine (*juvenile justice*) sisaldab rohkesti väljakutseid, kuna laste õigused seostuvad erinevate gruppide huvidega ning selle praktikad on maailma erinevates piirkondades varieeruvad. Üldiselt on alaealiste õigusrikkumistega seotud toimingud konkreetse õigusraamistikus loodud täitma ühiskonna huve – kaitsma ühiskonda vägivaldsete ning ohtlike õigusrikkujate eest viimaste vangistamise või muude meetmete kaudu. Laiemaks eesmärgiks on säilitada riigis kord ning taastada või parandada tehtud kahju ohvritele ning kogukondadele. (Liefgaard 2015)

Termini „alaealine õigusrikkuja“ kasutusele võtmise¹⁰ järgsetel aastakümnetel lähtuti töös alaealiste õigusrikkujatega eelkõige positivistlikest vaadetest, seejärel 20. sajandi keskpaigani meditsiinilis-psühholoogilistest (ravikesksetest) lähtekohadest, 1960-ndate ja 1970-ndate „miski ei tööta“ (*nothing works*) kriisi järel otsiti

9 „There can be no keener revelation of a society's soul than the way in which it treats its children“ (Nelson Mandela 08.05.1995).

10 Termin *juvenile delinquents* võeti kasutusele 1899. aastal Chicagos, Illinoisis seoses esimese alaealiste õigusrikkumiste koodeksiga, tähistamaks ebaseaduslike tegusid sooritanud alla 18-aastaseid noori.

vangistusele alternatiive kriminaalhoolduse, kogukonnapõhiste ja teiste tingimisi vangistamisega seotud meetmete kujul. 1990-ndatel kujunes välja riskihindamise ja sekkumisprogrammide fookus ning tõenduspõhisuse kultus. Seejärel jõuti sotsiaalse rehabilitatsiooni, terapeutiliste lähenemiste, prosotsiaalsete oskuste, mentorluse, reintegreerimise ja taastava õiguse, sotsiaalse kapitali arendamise prioriteetideni (Robinson ja Crow 2009; Raynor ja Robinson 2009; Shoemaker 2010). Tänapäevane õiguslik raamistik on kujundatud teadmises, et alaealised õigusrikkujad erinevad täiskasvanutest ning vajavad erilisi lähenemisi ning sekkumisi, mille keskmes on lapse parimad huvid, taastühiskonnastamine (Liefwaard 2015: 235) ning heaolu suurendamine (Gray 2016). Toimivate meetmete leidmine on keeruline, kuna sageli on probleemid pere, hariduse, töö ja (vaimse) tervise valdkondades kompleksed (Soloman ja Carside 2008; Jacobson jt 2010).

Uuringud (Holman ja Ziedenberg 2006; Gatti, Tremblay ja Viaro 2009; Loughran jt 2009; viidatud Feld ja Bishop 2011) on näidanud, et paljud alaealiste õigusrikkumiste menetlemise mõjud (eriti kinnisesse asutusse paigutamine) on iatrogenesed¹¹ – need võivad iseenesest põhjustada veelgi suuremat delinkventsust (kuritegelikkust käitumist). Nimetatud iatrogeneset mõju iseloomustavad sotsiaalse õppimise teooria (*social learning theory*) (Akers 1985), mille kohaselt suurendab õigusrikkumiste sooritamise tõenäosust kokkupuude kinnipidamisasutuses teiste õigusrikkujatest noortega, teiste negatiivsete eeskujudega ning märgistamise ehk stigmatiseerimise teooria (*labeling theory*), mille järgi on raske vältida tagasilangust ehk uuesti õigusrikkumise sooritamist, olles ühel korral ühiskonna poolt õigusrikkujaks märgistatud (Becker 1973).

Võrdlevad ja süsteemsed ülevaated näitavad, et ei ole olemas universaalselt toimivat nägemust alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemist (Liefwaard 2015). Erinevused esinevad nii terminoloogias kui ka põhimõtetel käsitlustes. Näiteks kasutatakse alaealiste õigusrikkujate puhul mitmeid erinevat tähendust kandvaid termineid – *children in conflict with the law*, *juvenile offenders*, *children's justice* jt (Liefwaard 2015). Ka Eestis on seoses Alaealise mõjutusvahendite seaduse (1998–2007) kehtetuks tunnistamise ja seonduvate seadusmuudatustega termin „alaealine õigusrikkuja“ asendatud mõistega „abivajav laps“ (LasteKS § 28; Sotsiaalhoolekande seadus § 62), mis tähistab käsitluste ja mõtteviisi muutust – eelkõige on tegemist abivajava lapse ning alles seejärel õigusrikkujaga (CFOS mudel¹²; Case ja Haines 2015; Nikonov 2017).

Tänapäevase alaealiste õigusrikkumiste menetlemisele võib iseloomulikuks lugeda neoliberaalset korrektsionalismi (Dünkel jt 2010), neoliberaalset vastutuse andmist alaealistele nende õigusrikkumistega seotud käitumiste eest (Munchie 2008),

11 Termin „iatrogenesus“ (*iatrogenic*) tähistab meditsiinis seisundit, mille puhul ravi halvendab seisundit, mida ta pidi algselt ravima.

12 CFOS (*Children First, Offenders Second*) mudel pakub alternatiivi tänapäevase riski- ja täiskasvanukesktele Euroopa alaealiste õigusmõistmise praktikale, lähtudes ennetuse olulisusest, lapsesõbralikkusest ja lapse kaasamisest toetusmeetmetesse (Haines ja Drakeford 1998; Drakeford 2010; Case ja Haines 2015).

karistuslikkust, kvantifitseeritud riskihindamiste-põhisust (Case ja Haines 2009), täiskasvanukesksust (Case ja Haines 2015) – mis kõik pigem süüdistab õigusrikkumise sooritanuid nende tegudes, eraldades abivajavaid alaealisi toetussüsteemidest ning deprofessionaliseerides abi osutajaid noorte silmis (Gray 2016). Seejuures näitavad uuringud, et nimelt laste läbielatud kogemuste mõistmine (Farrow jt 2007), lapse perspektiivi arvestamine ja spetsialistide spetsiifilised oskused töös alaealistega kujundavad olulise aluse, et laps ise oleks toetavatel teenustel osalemiseks motiveeritud ja piisavalt kaasatud (Wright jt 2009).

2.3. Lapsesõbraliku õigusemõistmise raamistik ja EN suunised rakendamiseks

Alaealisi õigusrikkujaid puudutavad pinged õigussüsteemi ja heaolu printsiipide vahel on olnud debattide fookuses palju aastaid (Smith 2005; Muncie 2008). Kuigi inimõiguste instrumendid väljendavad heaolu tagamise põhimõtteid, näiteks nagu tagada alati laste parimad huvid, ilmneb riikide tasandil „uus karistuslikkus“ (*new punitiveness*) õigusemõistmist mõjutava neoliberaalse valitsemise diskursusena (Goldson ja Muncie 2012: 47). Seda kujundab noortele vastutuse panemine (*responsibilisation*) – ootus, et hoolimata kontekstuaalsetest survestavatest ja piiravatest faktoritest on nad siiski autonoomsed ja iseseisvad. Neoliberaalne diskursus käsitleb noori õigusrikkujaid oma tegude eest vastutavatena, samas mõistes, et nad on haavatavad õigusrikkumiste sooritamist mõjutavate kontekstuaalsete, nende endi poolt kontrollimatute riskifaktorite poolt (Muncie ja Huges 2002). Vastutuse andmist võib märgata alaealiste õigusrikkujate õigusemõistmise protsessides, mis on seotud heaolu komponentidega, näiteks juhtudel, kui heaolu toetamiseks disainitud teenustes või programmides osalemine ei õnnestu noore individuaalsete läbikukkumiste või ebapiisava motiveerituse, mitte niivõrd sekkumise sobimatuse tõttu või kui noort ümbritsevate riskifaktorite mõju on kaitsefaktoritest oluliselt suurem (Liebenberg jt 2013). Laste õiguste diskursused on tähtsustatud, kuid karistuslikus õhkkonnas (Convery jt 2008).

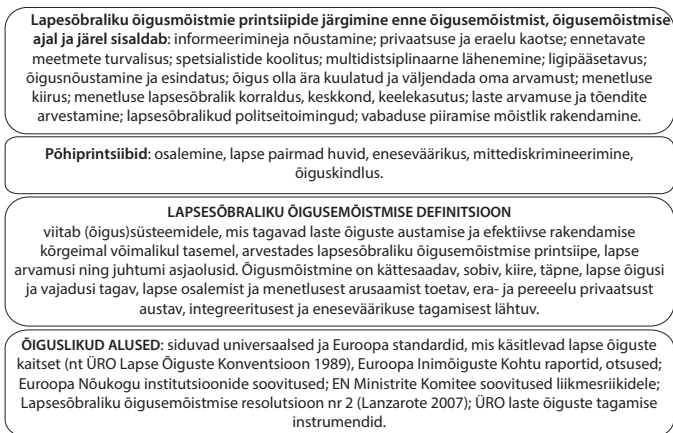
Nüüdisaegsed demokraatia ja humanismi (inimesekesksuse) ideedest lähtuvad õiguskorrad käsitlevad õiguse subjektidena kõiki inimesi. Konventsioonist tulenevalt on iga laps õigussubjekt ning seega õiguste ja kohustuste kandja, olles võimeline iseseisvalt neid õigusi teostama (Verhellen 2000: 44). Eesti seadusandluse kohaselt on igal füüsilisel isikul ühetaoline ja piiramatu õigusvõime, mis algab inimese elusalt sündimisega ja lõpeb surmaga. Juriidilisest aspektist vaadates iseloomustavad õiguse subjekti **õigusvõime** (võime omada tsiviilõigusi ja kanda tsiviilkohustusi) ja **teovõime** (võime iseseisvalt teha kehtivaid tehinguid ehk oma tegudega omandada tsiviilõigusi ja kohustusi, samuti neid muuta ja lõpetada) (Narits 2004: 125–127; Narits 1996; Anepaios jt 2003). Alaealiste õigusrikkujate temaatikat käsitledes on oluline eristada õigus- ja teovõime kõrval ka deliktivõimet – võimet vastutada süülise käitumise korral (Anepaios jt 2003). Eestis kehtiva regulatsiooni kohaselt on

alaealisel piiratud teovõime¹³, kuid vaatamata sellele on ka lapsel endal pädevus otsustada teda puudutavaid küsimusi, sealhulgas kokkupuutel õigussüsteemiga.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise üldtingimused on otseselt seotud LÕK põhi-printsipiidega, nagu lapse õigus elule ja arengule, lapse parimate huvide esikohale seadmine, lapse õigus väljendada oma vaateid ehk osalusõigus. EN suunised (2012) lisavad nimetatud põhiprintsiipidele inimväärikuse ning õigusriigi tagamise põhimõtted. Eraldi rõhutatakse, et lapsesõbralik õigusemõistmine seisneb tasakaalu leidmises lapse õiguste ning teiste isikute õiguste vahel, ühendades laste kaitse, laste osaluse ning laste jõustamise (Liefgaard 2016: 909–912). LÕKi kommenteeritud väljaannetes ja EN suunistes (2010) antakse soovitusi, kuidas õigusemõistmise toiminguid lastele kättesaadavamaks muuta. Õiguste hoidjatena peab lastel ja noortel olema võimalik pöörduda oma õiguste kaitseks justiitsüsteemi poole (st kasutada õiguskaitsevahendeid), et nende õigused oleksid kaitstud lapsesõbralikult, arvestades nende arusaamise taset, haavatavust, positsiooni ja parimaid huvisid (Vandekerckhove ja O'Brien 2013). Uuringud näitavad, et vähemalt kolmandik alaealistest õigusrikkujatest on lapsena väärkoheldud (Goodkind jt 2013) ning sellel on tugev tõendus põhine seos õigusrikkumiste sooritamise riskiga (Currie ja Tekin 2006) – abivajaduste õigeaegne märkamine ja sekkumine on üliolulised. EN suunised tuginevad LÕKis toodud peamistel printsipiidel (lisaks õigusele elule ja arengule) – õigusel osaleda, lapse parimate huvide tagamisel ja mittediskrimineerimisel. Neid põhimõtteid tuleb rakendada enne ja pärast õigusemõistmisega seotud toiminguid ning nende vältel. EN suunised toovad välja loetelu lapsesõbralikku õigusemõistmist tagada aitavatest elementidest nagu informeerimine ja õigusnõustamine, privaatsuse kaitse, turvalisus, koolituste olulisus, multidistsiplinaarne lähenemine, vabaduse piiramise erandlik kasutamine (EN suunised 2012; Vandekerckhove ja O'Brien 2013).

LÕKi (1989) artikkel 4 kohustab riike võtma kasutusele kõik seadusandlikud, administratiivsed ning muud meetmed (nn *general measures of implementation*), tagamaks kõikidele lastele LÕKis sätestatud õigused. Selleks, et need muutuksid lapse subjektiivseteks, st kohtus realiseeritavateks õigusteks, vajavad nad oma kõrge abstraktsuse taseme tõttu siseriiklikku õigusesse ületoomist (Henberg 2003). Lapse huvidega arvestav õigussüsteem eeldab riigi poolt mehhanismide ja menetlusreeglite kehtestamist kaebuste, abinõude ja hüvitiste osas, et täielikult realiseerida lapse õigus sellele, et tema parimad huvid oleksid kohaselt integreeritud ja järjepidevalt rakendatud kõigis last puudutavates ning teda mõjutavates rakendusmeetmetes, kohtu- ja haldusmenetlustes (ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr 14 2013). Lapsesõbralik õigusemõistmine eeldab laiemat lapsesõbralikkust kogu õigussüsteemis – kõik kehtivad õigusaktid ning nendega seotud reaalne praktika peavad olema kooskõlas LÕKi sätete ja mõttega. See seondub asjaoluga, et lapsed

13 Tsviilseadustiku üldosa seadusest tulenevalt on 7- kuni 18-aastaselt alaealisel piiratud teovõime. Tal on õigus teha tehinguid seadusliku esindaja nõusolekul. Kuni 7-aastane alaealine on teovõimetu. Tema nimel teeb tehinguid seaduslik esindaja. Kuni 7-aastane alaealine võib iseseisvalt teha pisi-tehinguid. Teatud olukordades on siiski võimalik alaealise piiratud teovõimet laiendada, nt võib vähemalt 15-aastase alaealise piiratud teovõimet laiendada, kui see on alaealise huvides (§§-d 8, 10, 11).

Joonis 1. Lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid

Allikas: autorite koostatud, EN lapsesõbraliku õigusemõistmise juhiste (2012) alusel

võivad oma õiguste realiseerimisel kohata takistusi, mille osas ei ole neil võimalik iseseisvalt oma õiguste rikkumisele vastu seista ega oma arvamust avaldada (Liefgaard 2016: 909).

EN suunistes kirjeldatakse lapsesõbraliku õigusemõistmise õiguslikke aluseid, põhdefinitsioone ja printsiipe, mida on vajalik jälgida lapsega seotud õigusemõistmise eel, ajal ja järeltegevustes (vt joonis 1). Sealhulgas on tõstatatud eriküsimused spetsialistide koolituse ning kohtumenetluse eel, ajal ja järel teostatava valdkondadevahelise koostöö kohta. Lapsesõbralik kommunikatsioon, lapse osalemise toetamine, EN suunistes (2012) toodud protseduuride järgimine toetavad lapse piiratud juriidilist võimekust (Aldea 2013). Eesti kontekstis on lapsesõbraliku õigusemõistmisega kõige tihedamalt seotud lastekaitseüsteem ning seda reguleerivas LasteKS-s (eelkõige 2016. ja 2018. aastal jõustunud täienduste kaudu) käsitletakse süsteemi lapsesõbralikkust, lähtudes ennetusest, valdkondliku koostöö kohustusest, lapse kohtlemise põhimõtetest ja lapsekesksusest. Süsteemi sisuline muutumine laste õiguste põhiseks võtab aega ning nõuab jõupingutusi, eeldades selle selgitamist alaealiste õigusrikkujate rehabilitatsiooniprotsessi osapooltele – sh lastele endile, vanematele ja õpetajatele (Strömpl ja Markina 2017: 73).

2.4. Alaealiste sooritatud kuritegude menetlemine Eesti õigussüsteemis

Aastast aastasse on langenud alaealiste õigusrikkumiste¹⁴ arv ja märgatavalt on vähenenud vägivaldaga seotud õigusrikkumised (Markina jt 2014: 5). Laste poolt toimepandud registreeritud süütegude arvu vähenemine on kooskõlas nii üldise

14 Õigusrikkumine ehk õigusvastane tegu ja süütegu on sünonüümid. Karistusseadustiku (2001) koha selt jagunevad süüteod kuritegudeks ja väärtegudeks (§ 3 lg 2).

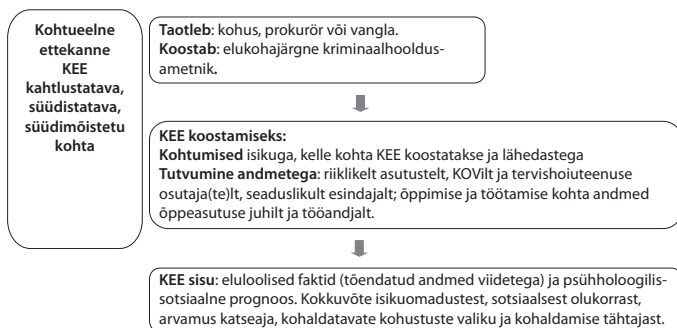
süütegude arvu kui alaealiste arvu vähenemisega, kuid seda on mõjutanud ka muudatused kriminaalpoliitikas ja politsei tööpraktikas (Tamm ja Salla 2016: 1). 2016. aastal selgitas Politsei- ja Piirivalveamet välja 557 kuriteos kahtlustatavat alaealist, kellest enamik (82%) olid poisid (Justiitsministeerium 2016: 24). Kokku registreeriti 1016 alaealiste toimepandud kuritegu, mida on võrreldes 2015. aastaga 412 võrra (29%) vähem. Kohtusse saatis prokuratuur 2016. aastal 281 alaealisega seotud kriminaalasja, neist veidi enam kui pooled kokkuleppemenetluses ja kolmandik lühimenetluses (Justiitsministeerium 2016: 25). Kõige rohkem panevad õigusrikkumisi toime vene emakeelega lapsed (Markina jt 2014: 5). Suurenenud on isikuvastaste kuritegude, vähenenud väärtegude ja varavastaste kuritegude arv (Justiitsministeerium 2017).

Alaealise õigusrikkumise menetlemine kohtusüsteemi praktikas tuleneb kriminaalmenetluse seadustikus (RT I 2003, 27, 166) kirja pandud erisustest ning riiklikes arengusuundades (Laste ja perede arengukava 2012–2020; Vägivalla ennetamise strateegia 2015–2020 jt) kokkulepitud põhimõtteid järgides. Eestis ei ole eraldi alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteemi, vaid on mitmed erinõuded ja võimalused, mis on mõeldud selleks, et vältida karistatusega kaasnevat märgistamist ja aidata kaasa noore resotsialiseerimisele (Tamm ja Salla 2016: 78; Liefaard 2015: 239). Alaealiste õigusrikkujatega tegelevad politseiasutuses ja allasutustes spetsialiseerunud ja vastavad koolitused läbinud menetlejad, prokuratuuris spetsialiseerunud prokurörid (Riigi Peaprokuröri ülevaade 2016: 4). Menetlejal on LasteKSe (2014) § 27 tulenevalt kohustus informeerida kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajat alaealise menetlemise juhtumist – seega on kohalik omavalitsus piirkonna alaealistest õigusrikkujatest teadlik. Alaealiste puhul on kaitsja osavõtt menetlustoimingutest vastavalt kriminaalmenetlusseadustiku (2003) §-le 45 lg 2 p 1 kohustuslik. Kaitsjad ei ole spetsialiseerunud – neil võib puududa teadlikkus erikohtlemisest ning huvi erinevate menetluslike võimaluste kasutamisest alaealise suhtes kriminaalmenetlus lõpetada ning muid mõjutusvahendeid kohaldada (Gornischeff 2015: 63).

Alaealine ning alaealise seaduslik esindaja kuulatakse alati üle, et seda arvesse võtta karistuse või mõjutusvahendite kohaldamisel. Varalise kahju puhul kaaskatakse seaduslikud esindajad tsiviilkostjatena, kui alaealisel endal puuduvad vahendid kahju heastamiseks. Kui uurimisasutuse ametnik on veendunud, et kriminaalasjas on vajalikud tõendid kogutud, edastab ta kriminaaltoimiku prokuratuurile menetlusotsuse tegemiseks. Olenevalt alaealise isikust ning toimepandud teost teeb prokurör valiku kas menetluse lõpetamiseks¹⁵ ja mõjutusvahendite kohaldamiseks, menetluse lõpetamiseks otstarbekusest lähtudes, pannes alaealisele kohustuse teha üldkasulikku tööd või osaleda sotsiaalprogrammis või saadab kriminaalasja kohtusse karistuse kohaldamiseks (Karistusseadustik 2001 § 87)¹⁶. Prokurör tellib kriminaalhooldajalt kohtuelse ettekande (Kriminaalhooldusseadus 1998, § 31),

15 Kehtiv kriminaalmenetluse seadustiku § 201 viitab menetluse lõpetamisele ja materjalide edastamisele alaealiste komisjoni. Alates 01.01.2018 on see kord muutunud

16 Lisaks karistuse mõistmisele annab KarS § 87 kohtule võimaluse alaealise karistusest vabastamiseks (kohus mõistab süüdi ja vabastab karistusest) ning mõjutusvahendite kohaldamiseks .

Joonis 2. Hindamisraamistik kohtueelse ettekande koostamiseks
Allikas: autorite koostatud, Kriminaalhooldusseaduse 1997 alusel

milles kriminaalhooldaja teeb ülevaate isikuomadustest, sotsiaalsest olukorrast ja esitab sotsiaalpsühholoogilise prognoosi, ning muuhulgas esitab karistustettepaneku (vt kriminaalhooldaja koostatava kohtueelse ettekande visualiseeritud hindamisraamistikku¹⁷ – joonis 2). Justiitsministeeriumi analüüs (Tamm ja Salla 2017: 3) tõi välja vajaduse luua õigusrikkumise toime pannud laste riskide hindamise süsteem, mis tugineb lapse riskide ja vajaduste põhjalikul hindamisel; selleks tuleb politseis (väärteomenetluses) kasutusele võtta eraldi hindamisinstrumendid ja kriminaalmenetluses laiendada kohtueelsete ettekannete süsteemi, tagades hindamise menetluse varasemas etapis ja rohkematel juhtudel. Riskihindamine aitab tagada rikkumisele reageerimise tagajärje proportsionaalsust ja sobivat intensiivsust. Kui õigusrikkumise põhjused on ealised või sotsiaalsed, peab viimase puhul juhtumisse aktiivselt sekkuma ka sotsiaalsüsteem. Lähtutakse printsiipest, et kui laps on menetluses tunnistaja, kannatanu või kuriteo toimepanijana, siis on oluline, et teda koheldaks eakohaselt ning tema vajadusi märgataks igas menetlusetapis (Riigi Peaprokuröri ülevaade 2016: 4). Seda võiks toetada spetsialiseerumine, kuid erinevalt varasemast¹⁸ ei ole tänases kohtusüsteemis Harju Maakohtu kohtunikud ainult alaealiste asjade menetlemisele spetsialiseerunud.

Alaealiste puhul valitakse kohtus üldjuhul menetluse kiiruse tagamiseks lühimenetluse vorm. Alaealiste asjades on kohtueelse menetluse maksimaalne kestus kuni neli kuud alates kahtlustatava ülekuulamisest ning alates 01.09.2016 võib alaealine olla kohtueelse menetluse raames vahistatud kuni kaks kuud¹⁹; kohtumenet-

17 Kohtueelsed ettekanded on üheks analüüsiobjektiks alaealiste kriminaaltoimikute osana.

18 Varem olid Harju Maakohtus teatud kohtunikud üksnes alaealiste asjade menetlemisele spetsialiseerunud, viimastel aastatel spetsialiseerumine kaotati. 2018. aastal on spetsialiseerumise taastamine kohtusüsteemis taas arutelu all.

19 St: väga raskete kuritegude (nt tapmise puhul), kui uute kuritegude toimepanemise ja kriminaalmenetlusest kõrvale hoidumise risk on suur, tuleb kriminaalasja kohtueelne menetlus läbi viia vähem kui kahe kuuga. Erandjuhtumitel võib kohus peaprokuröri taotlusel seda tähtaega pikendada. Vahistatakse üksnes juhul, kui uute kuritegude toimepanemise tõenäosus ja kriminaalmenetlusest kõrvalhoidumise risk on väga suur ning vahistamine vältimatult vajalik.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

luses eraldi tähtaegu kehtestatud ei ole. Alaealiste puhul on tähtis, et mõjutusvahend rakendataks või karistus saabuks võimalikult kiiresti pärast kuriteo toimepanemist. Oluline on, et menetlejad ja kogu alaealisega tegelev koostöövõrgustik suudaks tagada kiire, tulemusliku, alaealist säästva, lapsesõbraliku ja kannatanu huve kaitsva kriminaalmenetluse. Eeltoodud viited lapse ärakuulamisele ja selle teabega arvestamisele, võimalikult eakohase, lapse vajadustest lähtuva, proportsionaalse ja kiire sekkumise prioriteetsusele – tähistavad lapse kohtlemist subjekti ja õiguste kandjana. Lapsesõbraliku õigusemõistmise raamistikus soovitatakse alaealiste parimaks kohtlemiseks ning nende parimatest huvidest lähtumiseks luua spetsialiseeritud kohtud, politseiasutused, prokuratuur. Kuigi täna menetlevad Eestis alaealiste õigusrikkujate asju spetsialiseerunud prokurörid, oleks protsess oluliselt lapsesõbralikum ja lapsekeskem, kui ka kohus oleks spetsialiseerunud ja vastavad koolitused läbinud. On positiivne, et politseiasutused võtavad peagi kasutusele alaealise riskide hindamise süsteemi, kuid tuleb meeles pidada, et riskide hindamise kõrval on oluline sellele järgnev tegevus – riskianalüüsi jõudmine kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajani ning õigeaegne toetavate teenuste pakkumine (nn lapsesõbralik õigusemõistmine pärast menetlust).

3. UURIMISMETOODIKA

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon on Eestis alles uus ning seni on eba- piisavalt uuritud selle rakendumist õigussüsteemis. Nagu eespool viidatud, ei ole erinevate uuringute järgi lapsed kriminaal- või tsiviilmenetluses piisavalt kaasatud (FRA 2015; FRA 2017), samuti puuduvad spetsialistidel piisavad teadmised ja oskused lapsesõbralikuks õigusemõistmiseks (Strömpl jt 2014; Kask 2014; Kaldur jt 2015). Samas rõhutab LÕK lapse õigust väljendada oma vaateid ning välja on töötatud juhised lapse häälega arvestamiseks, sh lapse õiguse austamiseks, õigusemõistmise kättesaadavuse ja osalemise tagamiseks (EN suunised 2012). Käesoleva artikli empiiriline osa keskendub ühele õiguspraktika osale – kriminaalmenetluse analüüsile alaealiste õigusrikkujate kohtulahendite alusel. Analüüsitav materjal koosneb 11 alaealiste õigusrikkujate juhtumist 2016. aasta esimese poolaasta Harju Maakohtu kohtupraktikas ja sellega seotud seadusandlusest. Analüüsi eesmärgiks oli otsida vastuseid järgnevatele küsimustele: (1) milliseid eeldusi lapsesõbralikuks õigusemõistmiseks loovad kohtulahendites viidatud seadused ja menetlusprotseduurid; (2) kuidas ja milles väljendub lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon alaealiste kriminaaltoimikutes; (3) millised on lapsesõbraliku õigusemõistmise kitsaskohad alaealiste õigusrikkujate juhtumite praktikates ja millised on soovitud edasisteks arenguteks.

Siinne uurimus rakendab kvalitatiivset uurimisviisi, mis võimaldab uuritavat ning selle kompleksust sügavamalt ja tähenduslikumalt kirjeldada ning seletada (Denzin ja Lincoln 2005: 3). Rakenduslik temaatiline analüüs tugineb teorial, mis annab praktilise uurimisprobleemi uurimiseks raamistiku ning eeldefineerib peami-

sed kategooriad, teemad (Guest jt 2012: 7). Õigusteaduslikest meetoditest kasutati tekstis õigusteaduslikku ajaloolist tõlgendamise (subjektiiv-teleoloogilist) meetodit (Narits 1994; Narits 2004; Grauberg ja Eerik 2015), selgitades välja, millised olid lapse subjektsuse arvestamise ning lapsesõbraliku õigusemõistmise alased eesmärgid ja ettekujutused. Objektiiv-teleoloogilist tõlgendamist kasutades analüüsiti kehtivat rahvusvahelist ja siseriiklikku õigust ning seadusandja soovi alaealiste käsitlusest uuenenud alaealiste õigusrikkujate süsteemis (sealsamas). Lisaks moodustati kõikne valim Harju Maakohtus 2016. aasta esimesel poolaastal alaealiste kriminaalasjades jõustunud kohtulahendiga õigusrikkujatest.²⁰ Valimisse kuulunud 11 isikut olid kõik meessoost, vanuses 16 kuni 19 aastat, venekeelseid oli 9 ja eestikeelseid 2. Analüüsitavaks materjaliks olid kriminaaltoimikud.

Andmete analüüsimisel kasutati temaatilise analüüsi meetodit – andmed töötati läbi, loodi esmased koodid, koondati teemad, defineeriti ja nimetati teemad ning tulemused koondati (Guest jt 2012: 10–11). Tulemuste esitamisel 4. ja 5. peatükis on paksemas kirjas märgitud võttesõnad, mis lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipide rakendamist Eesti praktikas ja regulatsioonides näitlikustavad. Toimikute esmase analüüsi teostas neljas autor Harju Maakohtu nõusolekul perioodil sügis 2016 kuni kevad 2017 ning lõpliku analüüsi teine autor suvel 2017.

Uurimuse läbiviimisel järgiti head uurimistava ning eetilisi põhimõtteid, nagu informeeritud nõusoleku küsimine²¹, uuritavate privaatsuse ja konfidentsiaalsuse tagamine²², haavatavate sihtgruppide (sh laste) mittekahjustamine uurimusse kaasatuse korral (Euroopa Komisjon 2010).

4. TULEMUSED

4.1. Juhtumite profiil

Analüüsitud 11 juhtumit ühendab see, et kõigi puhul on nende kriminaaltoimikutes kirjeldatud varasemas eas ilmnenu riskifaktoreid kui kombineerunud, kompleksseid ja tõsiseid. Enamikule (kümnele) juhtumitest on iseloomulikud probleemid peresuhetes (kümnel halvad suhted bioloogiliste ja kasuvanemaga), vanemate riskikäitumine (sh kriminaalkorras karistatus, alkoholi kuritarvitamine, vägivaldne käitumine), varased probleemid koolikohustuse täitmisel (kõigil). Lisaks esines käitumisprobleeme (kuuel), sõprade suur ja vanemate vähene mõju (viiel), pere majanduslikult raske olukord (neljal) ning vanema tõsine psüühikahäire (kahel). Valdava enamiku puhul on varasemate õigusrikkumiste korral rakendatud erinevaid mõjutusmeetmeid ja karistusi (nt üldkasulik töö, sotsiaalprogrammid jne), kuid

20 Harju- ja Ida-Virumaal on registreeritud alaealiste kuritegudest veidi enam kui pooled, sealhulgas Tallinnas 29%. Seega esineb Harju Maakohtu tööpiirkonnas kõige rohkem alaealiste õigusrikkujatega seotud menetlusi ning nimetatud asjaolust tulenevalt moodustati valim Harju Maakohtu juhtumitest (Justiitsministeerium 2016, Justiitsministeerium 2017).

21 Autor E. Ülviste taotles ja sai loa Harju Maakohtult kriminaaltoimikute andmete analüüsimiseks ja kasutamiseks.

22 Toimikud kodeeriti, isikute tuvastamist võimaldavad andmed muudeti analüüsitava materjali vormis anonüümseks.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

nende mõju ei ole olnud piisav. Toimiketest nähtub et politsei ja alaealiste komisjoni kokkupuuted on toimunud kõigil üheteistkümnel varases eas (kümneaastaselt ja varem), õigusrikkumiste arv on aasta-aastalt suurenenud ja rikkumiste tõsidus (näiteks alguses suitsetamine, seejärel koolikohustuse mittetäitmine, seejärel avaliku korra rikkumised ja vargused grupiviisiliselt) suurenenud. Vähemalt pooltel juhtumitel on leitavad viited psüühika- ja käitumishäiretele (sõltuvusprobleemid), seosed kinnistes lasteasutustes (erikool, turvakodu jne) viibimisega. Toimikutes on välja toodud, et vähemalt poolte juhtumite puhul ei ole alaealised alaealiste komisjonide rakendatud mõjutusvahendite kokkuleppeid täitnud, mitmete juhtumite puhul on märgitud, et seeläbi võib olla suurenenud karistamatuse tunnetus. Probleemid on kronoloogiliselt kuhjunud, süvenenud, mis võib viidata asjaolule, et laps ning perekond on jäänud piisava tõhusa abita. Üheteistkümnest juhtumist kümme võib liigitada NEET nooreks, kes ei õpi ega tööta. Viimased süüdistused on valdavalt seotud vägivaldse käitumise ja grupiviisiliste vargustega, ühel puhul narkootikumide käitlemisega. Alaealiste tugevusi ja positiivseid külgi, huvialasid kirjeldustes välja ei toodud mitte ühelgi juhul. Kriminaalhooldaja kohtueelses ettekandes antud karistuseettepanekud on enamikus tingimisi vangistusele lisaks või vangistuse asemel käitumiskontroll, sotsiaalsete oskuste arendamise programmid, haridustee jätkamise lisatingimus. Jõustunud karistused on enamiku (üheksa) puhul tingimisi vangistus koos käitumiskontrolli ja lisatingimuste (nt sotsiaalprogramm, töötamine või hariduse omandamine, alkoholi mittetarvitamine) täitmisega. Enamik (üheksa) juhtumitest olid sellised, mille puhul karistatav oli kohtuotsuse jõustumise ajaks saanud täisealiseks.

4.2. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted juhtumitega seonduvas seadusandluses ja menetlusprotseduurides

Lapsesõbraliku õigusemõistmise raamistiku järgi tuleb õigussüsteemiga kokkupuutuvatele lastele täielikult tagada lapse õigused, lähtudes terviklikust käsitusviisist, et nõuetekohaselt arvestada kõiki kaalul olevaid huve, sealhulgas lapse psühholoogilist ja füüsilist heaolu ning õiguslikke, sotsiaalseid ja majanduslikke huve (EN suunised 2012: 17–18). Lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamise üldtingimusteks on laste teadlikkus neile kuuluvatest õigustest; õigusnõustamine ja tugiteenused; era- ja pereelu puutumatus kaitse ning turvalisus; lapse õigus olla ära kuulatud ja väljendada oma seisukohti; spetsialistide koolitatus ja valdkondadeüleline käsitlusviis ning lapse kaebeõigus. Nimetatud teemad koonduvad allpool toodud juriidiliste dokumentide rakendumise õigusteasjaliku analüüsi tulemustes.

4.2.1. Laste teavitamine neile kuuluvatest õigustest

Õiguste kasutamise eelduseks on oma õiguste teadmine. Tegemist on eraldiseisva õigusega, mis tuleneb LÕK artiklist 42. EN suunised annavad põhinimekirja (mitte lõpliku) õigustest, millest tuleb viivitamatult lapsi ning nende seaduslikke esindajaid

teavitada (Vandekerckhove jt 2013). Nende õiguste näideteks on õigus kaitsele, tõlgile, õiguskaitsevahendite ja edasikaebamise võimaluste tutvustamisele. Eesti regulatsioonid on siinkohal eelnevalt nimetatuga kooskõlas ning nii on näiteks politsei kohustatud lapse vahistamisel teavitama teda tema õigustest (Nt KrMS §§ 34, 38, 66; VTMS § 19; AMVS § 21 jt). Lisaks paragrahvide loetelule on oluline selgitada üksikasjalikult, mis hakkab lapsega menetluses toimuma, milline on tema seisund ja roll, eeldatav ajakava, milline tähtsus ja mõju on lapse tunnistusel ning millised võivad olla teo tagajärjed (EN suunised 2012: 54).

Lapse parimate huvide tagamise aspektist on oluline esmane kontakt ning esmasel kohtumisel edastatav info. Suunised ning teised rahvusvahelised standardid (ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaar nr 10 2007) näevad ette, et lapsele selgitatakse tema õigusi **talle arusaadavas keeles**. Nimetatu peaks sisaldama nii lapse kõneldavat keelt kui ka **suhtlemise viisi** – läheneda tuleb igale lapsele individuaalselt, arvestades tema arusaamisvõimet ning arengutaset. Kehtib põhimõte, et suhtlemise kvaliteedist sõltub ka lapselt saadud informatsiooni kvaliteet (Liivamägi-Hitrov 2016: 76). Nii on tema vajadusi ning arengutaset arvestaval ülekuulamisel saadud tunnistus väärtuslikum ka kohtus.

Lapsele arusaadavas keeles info edastamine eeldab ka erinevate **infomaterjalide** nagu infovoldikud, õppefilmid, brošüürid ja muu kasutamist. Ideaalis peaksid ka need olema valmistatud erinevas vanuses ning erinevate erivajadustega lastele. ÜRO Lapse Õiguste Komitee (edaspidi Komitee) on rõhutanud oma üldkommentaaris nr 9 (2006), et õigussüsteemiga kokkupuutel peavad nii erivajadustega kui haavatavamate laste õigused olema tagatud *de facto*. Uue LasteKSe (2014) § 5 p 2 kohaselt on igal lapsel õigus võrdselt kohtlemisele ilma igasuguse diskrimineerimiseta. Eestis kasutavad kohtud ja prokurörid lapsele kohtus toimuva selgitamiseks Justiitsministeeriumi koostatud „Tunnistajana kohtus“ voldikut, mis on kättesaadav nii eesti kui ka vene keeles. Seejuures kasutatakse voldikut nii tunnistajale, ohvrile, kui ka süüdistatavale õiguste tutvustamiseks, ja seetõttu on küsitav, kas lapskannatanul, -kahtlustataval ja -süüdistataval on piisavalt kasu üksnes tunnistajale mõeldud voldikust.

4.2.2. Õigusnõustamine ja tugiteenused

Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2012) artikkel 47 alusel peab kõikidele inimestele Euroopa Liidus olema tagatud õigus tõhusale õiguskaitsevahendile. Sõltumata sellest, kas tegemist on lapskannatanu, -kahtlustatava, -tunnistaja või -süüdistatavaga, tuleb lapsele tema õiguste kaitse esimese eeltingimusena tagada **tasuta õiguslane nõu**. Erinevates menetlustes võivad seda pakkuda erinevad spetsialistid, kuid igas menetluses on lapsel automaatne õigus juriidilisele abile. Tänapäeval on Eestis riikliku õigusabi korras võimalik taotleda alaealise esindaja (RÕS § 4 lg 3), kuid see eeldab seadusliku esindaja teadlikkust sellisest võimalusest. Teatud menetlustes määrab kohus alaealisele automaatselt riigi õigusabi korras esindaja – näiteks on lapse huvid esindatud kaitsja poolt alaealisel süüdistataval ning perekonnaasjades

(KrMS § 41; § 45 lg 1 p 1). Siiski puudub selge regulatsioon, mille alusel oleksid kaitstud lapstunnistaja või -kannatanu õigused (keda esindab riigi näol prokurör), kui tema seaduslikel esindajatel puuduvad selleks huvid, oskused või võimalused.

Õigusnõustamise kõrval on vajalik tagada tugiteenuste kättesaadavus. Tugiteenusteks on näiteks teraapiline ja psühholoogiline nõustamine, lepitusteenus (Valma jt 2014: 86–103). LasteKS (2014) § 6 lõike 2 kohaselt peavad riigi ja kohaliku omavalitsuse üksuste ametiasutused **vastavalt võimalustele** arendama välja meetmed lapse abivajaduse ennetamiseks ning olemasolevate probleemide vähendamiseks (Nikonov 2017). Kitsaskohaks on teenusepakkujate erinev teadlikkus ja haldussuutlikkus, teenuste erinev kvaliteet (LÕKi Täiendav Aruanne 2015; Eesti Vabariigi Õiguskantsleri... 2014; Lõppsoovitused... 2017). Riigikontrolli erikoolide ja alaealiste komisjonide järelauditist (2010) selgus, et alaealiste mõjutusvahendid ei ole tõhusad ega piirkondlikult võrdselt kättesaadavad. Ka lastekaitse korralduse uuendamise alusanalüüsist (Sotsiaalministeerium 2013) selgus, et **teenused on erineva kvaliteediga, teatud piirkondades kättesaamatud või ebapiisavad**. Ohvriabi-teenus on üks õiguskaitselahenditest. Ohvriabi seaduse (2003) kohaselt hõlmavad ohvriabi-teenused enne kriminaalmenetlust, menetluse ajal ja pärast seda pakutavat abi, sealhulgas emotsionaalset ja psühholoogilist tuge ning nõustamist õiguslikes, rahalistes ja praktilistes küsimustes, samuti seoses edasise ohvriks langemise ohuga (FRA 2014). Eestis puudub täna selge ülevaade sellest, millistel juhtudel ning kelle suunamisel laps ohvriabi-teenusele satub. Enamasti vastutavad teenusele jõudmise eest alaealise seaduslikud esindajad, kuid alaealise abivajaja teenusele jõudmist tagav täpsem korraldus enne 2017. aasta lõppu puudus (FRA 2015; FRA 2014, Nikonov 2017). Alates 01.01.2018 on ohvriabi alla kuuluva lepitusteenuse õigustatud isikute ring alaealiste osas laiendatud (Ohvriabi seadus 2003, § 6 lõige 2). LasteKSe (2014) alusel ning alaealise mõjutusvahendite seaduse kehtetuks tunnistamise seaduse eelnõu (Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 360 SE 2017) järgi tegeleb edaspidi abivajava lapse (sh õigusrikkumise sooritanud lapsega, kes varem suunati alaealiste komisjoni) juhtumikorraldusega kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötaja, täpsustamist vajavad teiste seotud ametnike (uuriija, prokurör, ohvriabitöötaja jt) ülesanded. Lastekaitse-süsteemis nähakse võimalust abivajava lapsega lapsesõbralikumalt, pikaajaliselt ja pidevalt tegelemiseks. Lapse vabadusi võib piirata vaid minimaalsel määral, kohalikud omavalitsused saavad õiguse taotleda kohtult lapse suunamist kinnisesse laste-asustusse, kui teda muul moel aidata ei ole võimalik ning tema käitumine on ohtlik. Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus tehakse kättesaadavaks suure ja mitmekülgse abivajadusega lastele ning seda osutavad psühholoog, füsioterapeut, logopeed, arst, õde, tegevus- ja loovterapeut ja eripedagoog ning lapsega tegelevad vähemalt kolm nimetatud spetsialisti.

4.2.3. Era- ja pereelu puutumatus kaitse ning turvalisus

Era- ja pereelu puutumatus kaitse tagamise nõue tuleneb nii Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonist (2000: artikkel 8), Euroopa Liidu põhiõiguste hartast (2012: artikkel 7–8), Euroopa Nõukogu isikuandmete automaatselt töötlemisel isiku kaitse konventsioonist (2001) kui ka mitmetest teistest raamdokumentidest²³. Siseriiklikult reguleerib antud valdkonda esmalt Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 26 ning konkreetsemalt isikuandmete kaitse seadus (2007). Lapsõhvreid ja kuriteotunnistajaid käsitlevates ÜRO suunistes (United Nations Office of Drugs and Crime 2009) rõhutatakse, et lapse õiguste kaitseks tuleb sätestada **konfidentsiaalsuse nõuded ja piirata isikut tuvastada võimaldava teabe avalikustamist**. Kehtiva LasteKS e lapse huvidest lähtumise printsiip laiendab põhimõtet iga lapse osas, kes menetlusega kokku puutub (LasteKS § 5). Õigussüsteemiga kokku puutuval lapsele tuleb tagada anonüümsus, isikuandmete kaitse meedia ja avalikkuse eest (EN suunised 2012: 57). Komitee soovib alaealiste üle õigusemõistmisel oma üldises kommentaaris (2007) kinniseid istungeid, andmete konfidentsiaalsuse tagamist, lapse isiku tuvastamist mittevõimaldavate kohtuotsuste tegemist. EN suunised (2012) näevad ette eraelu puutumatus kaitseks pseudonüümi kasutamist, sirmi paigaldamist või hääle moonutamist, ka lapse isiku tuvastamist võimaldavate elementide kustutamist kõikidest dokumentidest ja hoidumist foto-, heli- ja videosalvestamisest (EN suunised 2012: 54). Kuriteo sooritanud lapsele suunatud avalikkuse tähelepanu ei soodusta hilisemat taastumist, vaid võimendab hirmu ning allasurutuse tunnet (sealsamas: 57).

Õigus privaatsusele ja eraelu puutumatusle tuleneb LÕKi 16. artiklist. Andmekaitse Inspeksioon (2007, 2013) on koostanud juhendi „Lapse õigused ja isikuandmete töötlemine“ ning pikemalt selgitatakse lapse õiguste ja andmekaitse põhimõtteid Lasteombudsmani väljaantud juhendis „Abivajavast lapsest teatamine ja andmekaitse juhend“ (2011). Aktuaalne on siinkohal ka 2016. aasta 14. aprilli Euroopa parlamendi isikuandmete kaitse üldmäärus, mis annab ka lastele täiendava kaitse ((EL) 2016/679). Kehtib reegel, et alaealise isikuandmed ei tohi olla avalikkusele ja ajakirjandusele kättesaadavad. Andmete avalikustamine on õigustatud üksnes erandjuhtudel, kui laps vajab abi või on hädaohus (LasteKS pt 6; 7). Seega on Eesti siseriiklik õigus sätestanud **alaealiste privaatsuse ja isikuandmete kaitseks menetlustes erimeetmed**, sealhulgas alaealise tunnistaja ülekuulamise erisused (KrMS § 70), ütluste andmisest keeldumise võimalikkus (KrMS § 71), kohtuistungil avalikkuse piiramine (KrMS§ 12 lg 1 p 3) ning alaealise isiku isikuandmete kaitse (KrMS § 4081). Lapse turvalisuse ja parimate huvide tagamiseks on Politsei- ja Piirivalveamet (2014) koostanud „Laste kohtlemise juhendi“. Lisaks on Riigiprokuratuur välja andnud juhendmaterjali (Riigi Peaprokurör 2007), kus on muuhulgas välja toodud kriminaalmenetluses sätestatud põhimõtted menetlusandmete aval-

23 Nt Inimõiguste ülddeklaratsioon (1948)

damise osas. Sarnased juhendid puuduvad aga lapse õiguste kaitseks tsiviilkohtu- ja halduskohtumenetluses. Turvalisuse tagamise olulisust rõhutatakse ÜRO suunistes lapsohvrite ja kuriteotunnistajate kohta (2005).

Lisaks erimeetmetele ning lapsesõbralikele materjalidele, on oluline lapse **ärakuulamise ja intervjuerimise turvaline keskkond** (Liivamägi-Hitrov 2016: 76). Erinevate riikide praktika näitel (Kaldal jt 2015) muudavad õigusorganite kesk-konda lapsesõbralikumaks pehme mööbel, mänguasjad, heledates toonides ruumid. Ringkonnakohtunik Ele Liiv (Liiv 2006: 258) on soovitanud perekonnaasju arutava- vates kohtumajades tagada laste- ja noortepäraselt sisustatud toa olemasolu.

4.2.4. Lapse õigus olla ära kuulatud, väljendada oma seisukohti

LÕKi artikkel 12 ja Euroopa Liidu Põhiõiguste harta (2012) artikkel 24 toovad välja laste õiguse väljendada oma seisukohti neid puudutavates küsimustes. Viimase artikli üldkommentaar (2009) rõhutab lapse arvamuse väljaselgitamise kõrval lapse seisukohtade tõsiselt võtmise ja otsuse langetamisel arvestamise olulisust. Lapse arvamuse ärakuulamine on üks võimalus lapse parima huvi väljaselgitamisel, liites seeläbi kahe konventsiooniartikli printsiibid (Zermatten 2010: 2).

LÕKi artikkel 40 täpsustab reegleid seoses õigusemõistmise lapsekesksusega (*child-centred criminal justice*). Eestis on lapse ärakuulamise kohustus reguleeritud erinevalt, sõltudes menetluse tüübist. Tsiviilkohtumenetluse säte kohustab koh-tunikku selgitama välja vähemalt 10-aastase lapse seisukohad teda puudutavates küsimustes (§ 5521), samas ei ole alla 10-aastase lapse ärakuulamine kohustuslik. Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) § 251 lg 2 – RT I, 23.03.2015, 134 kohaselt peab samuti arvestama vähemalt 10-aastase lapse arvamusega. Teistel menetlusliikidel ei ole sõnaselgelt välja toodud lapse ärakuulamise kohustust ning nende puhul läh-tutakse üldistest regulatsioonidest (KrMS § 290; VTMS § 5; AMVS § 21 jt alusel). Kehtiv LasteKS laiendab **lapse ärakuulamise kohustust igas vanuses lastele** (LasteKS § 21), mis toob kohtunike ja teiste spetsialistide senisesse praktikasse muutused (Seletuskiri lastekaitseaduse eelnõu juurde 2014).

Lapse ärakuulamisõiguse realiseerimisel on oluline erinevatel menetlus-etappidel selgitada lapsele tema valikuvõimalusi ning valikutega seotud tagajärgi. Lapse arvamuse väljendamise õiguse realiseerumisele peab järgnema lapse ütluste protokollimine või muul **turvalisel kujul jäädvustamine**. Hiljem võivad just proto-kollitud ütlused olla määrava tähtsusega teo tõendamisel (Riigikohtulahend RKL: 3-1-1-73-15). Riigikohtu 23.10.2015 lahend tõestab lapse õiguste järgimise ülimus-likkust, mille puhul menetlusreeglite rikkumise tõttu langetati õigeksmõiste otsus, rikkudes samas oluliselt lapse õigusi.

4.2.5. Spetsialistide koolitus ja valdkondadeüleline käsitusviis

ÜRO Lapse Õiguste Komitee on oma soovituses Eestile (2017) soovitanud jätkata inimõiguste, eriti lapse õiguste regulaarsete väljaõppe- ja täiendusprogrammide loomist kõigi lastega töötavate spetsialistide jaoks (nt kohtunikud, juristid ja õpetajad, haldus- ja riigiametnikud; kohalike omavalitsuste ja tervishoiuametnikud ning lasteasutustes ja laste ja kinnipidamisasutustes töötav personal, kohtutäiturid). Olemasolevate **taseme- ning täiendusõppe koolituste puudulikkust** lapse õiguste aspektidest on kõikide eelnimetatud spetsialistide ettevalmistuse osas välja toonud kõik hiljuti läbiviidud uuringud (Gornischeff 2015; Kask 2014; Kask 2009; RAKE 2013). LasteKS (2014) pöörab küll varasemast enam tähelepanu lastekaitsetöötaja ettevalmistusele²⁴, kuid vajalik oleks tõsta ka teiste spetsialistide ettevalmistustaset lapse õiguste aspektist. Sobiva koolituse läbimisega saaks olulisel määral ära hoida menetlustes esinevaid kitsaskohti (Kask 2014)²⁵.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise võtmeelement on menetlusega seotud spetsialistide koolitamine ja nende multidistsiplinaarse koostöö toimimine. FRA uuringus (2015) intervjueeritud hindasid vastavate koolituste läbinud spetsialistide toimimist kõikides menetlusetappides lapsesõbralikumaks (võrreldes mittekoostatutega). Toodi välja lapse õiguste, lapse ärakuulamise tehnikate, lapse arengut käsitlevate koolituste olulisus. Intervjueeritud spetsialistide hinnangul peaksid menetluses osalevad lapsed olema kontaktis vaid vastava ettevalmistusega spetsialistidega – kes oskavad lapsesõbralikult informeerida, üle kuulata, lapse eest menetluse käigus hoolt kanda, teda ette valmistada menetluse etappideks. Ühest küljest peaksid koolitused valmistama spetsialisti ette spetsiifiliste rollide täitmiseks, kuid teisalt ka multidistsiplinaarseks koostööks – näiteks osaliselt ühendatud taseme- või täiendus- koolitusõppekavade raames. Multidistsiplinaarse koostöö süsteemsema arendamise osas oleks oluline samm edasi erinevate riikide heade praktikate tuvastamine ja vahetamine ühiskoolituste kaudu (FRA 2015: 118).

Multidistsiplinaarne lähenemine (*multidisciplinary approach*) on lapsesõbraliku menetlussüsteemi osa. EN suunised (2012) rõhutavad, et laste õiguste tagamine menetluses ei ole üksnes juriidiline küsimus ning et konkreetse juhtumi terviklik mõistmine (multidistsiplinaarne lähenemine) eeldab lapse vajaduste hindamist juriidilistest, psühholoogilistest, sotsiaalsetest, emotsionaalsetest, kognitiivsetest ning füüsilistest aspektidest. Tänaused töömeetodid ja struktuurid viitavad erineva professionaalse taustaga spetsialistide tihedamale koostöövajadusele. Kohtunikud, lastekaitsetöötajad ja teised otsuseid langetavad professionaalid vajavad tuge ja

24 LasteKS § 19 täpsustab kutsekvalifikatsiooniga nõutavaid teadmisi lapse õigustest. Tervise Arengu Instituut on välja arendanud täiendõppesüsteemi ja koolitusprogrammi kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajatele, mille iga lastekaitsetöötaja on kohustatud läbima. Samuti töötab Sotsiaalkindlustusamet lastekaitse spetsialistidele välja regulaarset supervisioonisüsteemi.

25 Kask (2014) analüüsist selgus, et laste ülekuulamisel esineb mitmeid korralduslikke kitsaskohti, ülekuulamisele kaasatavate spetsialistide roll on ebaselge, piirkondlikult on praktika erinev, praktika laste intervjuerimisel on vaba ning juhitud meenutuste osakaal väike.

panust teistelt distsipliinidelt. Sellises interdistsiplinaarses töös peavad konfidentsiaalsus ja teised lapsesõbraliku menetluse põhimõtted olema olulisel kohal (Vandekerckhove ja O'Brien, 2013).

Multi- ja interdistsiplinaarne koostöö aitab menetlust läbi viia ja otsuseid langetada erinevates vormides – see võib olla üldine koostööpõhimõte või tihe ühine juhtumilahendus konkreetsete juhtumite korral. See võib esineda ühes professionide meeskonnas või erinevate professionide meeskondade vahel, erinevate juriidiliste menetluse osapoolte vahel või juriidiliste menetlejate koostöös teiste erialade esindajatega. Mitmed riigid (näiteks Horvaatia, Soome, Prantsusmaa, Poola ja Suurbritannia) on muutnud sellised kokkulepped ja protokollid ametlikuks, et professionide koostööd edendada. Suurem osa multidistsiplinaarsest koostööst esineb siiski mitteformaalselt, konkreetsete isiklike koostöövõrgustike ja -sidemete alusel (FRA 2015: 111).

FRA raport (2015) hindas Eestis lastega seotud õigusemõistmisega tegelevate spetsialistide suhtlemise heaks. Samas töid intervjueeritud spetsialistid välja vajaduse koostööplaani ja ametlike institutsionaalsete koostöövõrgustike loomiseks. Veerand (tsiviilõigusega seotud) intervjueeritustest kritiseerisid sektoritevahelist koostööd, rõhutades, et tõhus koostöö tugineb mitte institutsionaalsetel, vaid personaalsetel koostöösuhetel. See võib olla üheks tõsiseks raskuseks uutele spetsialistidele, kes ei ole oma tööväljal veel koostöösuhteid välja arendanud. (FRA 2015: 115)

Kuivõrd lapse õiguste kaitse on oma olemuselt valdkondadeülene, on oluline pöörata tähelepanu **valdkondadevahelisele koolitusele** ning valdkonnaülese praktika arendamisele. Kui kuni 2018. aastani (1998–2017 kehtinud AMSe alusel) suunati suurem osa alaealiste õigusrikkujate juhtumeid menetlemiseks ja mõjutusvahendi määramiseks alaealiste komisjonidesse, mis olid oma seitsme liikmega multidistsiplinaarsed, siis alates 2018. aastast lasub peamine vastutus abivajava lapse (sh õigusrikkumise sooritanud alaealise) abivajaduse hindamiseks ja vajalike toetusmeetmete rakendamiseks kohalikul omavalitsusel ning eelkõige lastekaitsetöötajal (Nikonov 2007, LasteKS § 6). Siiski säilib erinevate valdkondade spetsialistide kohustus abivajavat last märgata ja temast teatada (LasteKS) ning lastekaitsetöötajaga koostööd teha (LasteKS § 8 lõige 1 ja LasteKS § 29 lõige 2) ja KOVi juurde on võimalik vajadusel moodustada nõuandva organina laste ja perede komisjon (LasteKS § 7 lõige 2).

Erinevate kompetentsidega spetsialistide koostöö eeldab ühtsete hindamisraamistike ning juhendite väljatöötamist, tegutsemaks ühtsete standardite järgi (EN suunised 2012: 22). Abivajaduse hindamisinstrumente on viimasel ajal väljatöötamisel ja -töötatud mitmeid (näiteks Lapse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse vajaduse hinnangu vorm – vt Sotsiaalkaitseministri määrus nr 69 Lisa). Multidistsiplinaarne koostöö on lahutamatu osa tööst alaealise õigusrikkuja kui abivajava lapse, kohtus kahtlustatava, süüdistatava või süüdimõistetuga. Lapselise kokkupuutuvate spetsialistide omavaheline tihedam koostöö annab kiirema ja parema ülevaate lapse õiguslikule, psühholoogilisele, sotsiaalsele ja kognitiivsele seisundile (Õiguskantsler 2014).

Näiteks riikliku sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusel hindavad lapse (sh alaealise õigusrikkuja) abivajadusi ja nõustavad individuaalselt, grupis ja perenõustamise vormis vähemalt kolm erineva eriala spetsialisti.

4.2.6. Lapse kaebeõigus

Komitee tõi oma viimastes soovitustes (2017) välja, et Eestis on vajalik tagada lastele õigusabi kättesaadavus ning **rakendada sõltumatu kaebuste esitamise kord**. Lapse iseseisva kaebeõiguse (ChildONEurope 2008) aspekte ei ole siiani Eesti erialakirjanduses piisava põhjalikkusega analüüsitud, vähesel määral on sellele pööratud tähelepanu vaid konventsiooni riiklikus aruandes (ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2014). Kaebeõigus tuleneb LÕKi artikkel 3 ja artikkel 12 koosmõjust. Eesti siseriiklikus õiguses tuleneb üldine kaebeõigus Eesti Vabariigi Põhiseaduse §-st 15 ning PS § 27 neljandat lauset laiendades saab riigilt nõuda positiivset tegevust lapse õiguste tagamiseks, sh lapse kaebeõiguse teostamiseks. Kõige täpsemini on lapse kaebeõigus sätestatud tsiviilkohtumenetluse seadustikus (2005, § 553), mille kohaselt on vähemalt 14-aastaselt lapsel õigus esitada kaebus teda puudutavates hagita perekonnasjades. Ühtlasi tuleb sama paragrahvi järgi teha lapsele teatavaks määrused, mille osas on tal õigus määruskaebus esitada (TsMS § 553 lg 2). Nimetatud kord kehtib ka halduskohtumenetluses²⁶. Kriminaalmenetluse seadustik (2003) ei ole määratlenud eraldi lapse kaebeõiguse korda ning siinkohal kehtivad üldised reeglid ning lapse edasikaebamine toimub **lapse seadusliku või lepingulise esindaja vahendusel** ja teistes menetlustes (sh ka immigratsioonimenetluses)²⁷. Küll aga võib kriminaalmenetluses alaealise mõjutusvahendina alaealise kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamise määruse osas KOVe lastekaitsespetsialist, alaealine või tema seaduslik esindaja esitada määruskaebuse (KrMS § 407)²⁸.

Hea praktika näiteks on lapsele tema kaebeõiguse tutvustamine (noorsoo)politseinike poolt (Gornischeff 2015: 44–45). Väärteoprotokolli ühel küljel on kirjeldatud lapse õigused, sh kaebeõigus ning neid tutvustatakse lapsele arusaadavas keeles (Väärteomenetluse seadustik 2003). Ühegi menetluse puhul ei ole selgelt piiritletud, millisel kujul võib laps kaebuse esitada. Alates 01.01.2016 kehtiv LasteKS (2014) toob eraldi paragrahvina sisse lasteasutustes²⁹ lapse iseseisva kaebeõiguse regulatsiooni (LasteKS § 36). Üldiste õigusriivete korral on alaealistel võimalik pöörduda Õiguskantsleri poole (Õiguskantsleri seadus 1999).

26 Halduskohtumenetluse seadustiku § 1 järgi kohaldatakse halduskohtumenetluses tsiviilkohtumenetluse seadustikku, arvestades halduskohtumenetluse erisusi – RT I, 19.03.2015, 24.

27 Nt KrMS § 34, § 38, § 40, § 47 jt.

28 Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium tegi 11.12.2012 otsuse nr 3-4-1-20-12, millega rahuldas Tartu Maakohtu taotluse tunnistada kriminaalmenetluse seadustiku § 407 põhiseadusevastaseks. Alates 29.03.2015 on alaealisel õigus ärakuulamisele ja kaitsele menetluses, milles tehakse loa andmise määrus alaealise kasvatuslike erivajadustega õpilaste kooli paigutamiseks.

29 Lasteasutus on LasteKSe § 35 kohaselt riigi või kohaliku omavalitsuse üksuse asutus, avalik-õiguslik või eraõiguslik juriidiline isik või füüsiline isik, kes seaduse või muude õigusaktide alusel osutab lastele sotsiaal-, haridus- või statsionaarseid tervishoiuteenuseid.

Praktikas esitatakse nimetatud kaebusi vähe ning põhjuseks võib olla kaebe-õiguse tutvustamise kord, mille puhul ei ole määratletud täpset reeglistikku, last tema õigusest teavitama kohustatud spetsialisti ega alaealist kaebuse koostamisel aitavat osapoolt. Küsitavusi tekitab ka noorema kui 14-aastase lapse kaebeõiguse teostamine (ÜRO Lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne 2015: 9, 51).

14. aprillil 2014 jõustus ÜRO Lapse Õiguste Komitee väljaantud fakultatiivne protokoll nr. 3 (OP 3/CRC)³⁰, mille ratifitseerimine võimaldaks lastel esitada nende õiguste rikkumisel kaebus Komiteele. Komitee võtab vastu nii individuaalkaebusi kui ka laste gruppide poolt ühiselt esitatud kaebusi ning kaebuse esitamise eelduseks on siseriiklike õiguskaitsevahendite ebapiisavus. Komitee on teinud Eestile soovitusi (Lõppsoovitused 2017J: 52) antud protokoll ratifitseerida, tugevdamaks sellega veelgi lapse õiguste kaitset.

4.3. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete järgimine kriminaaltoimikutes

Järgnevalt on välja toodud ülevaade lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete järgimisest üheteistkümneme kriminaaltoimiku analüüsi alusel. Tulemuste ilmetamiseks on tabelis 1 lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid ja nende definitsioonid EN suuniste (2012) alusel märgitud vasakul ning teemad, alateemad, ilmetavad tsitaadid kriminaaltoimikutest toodud kaldkirjas paremal veerus.

Analüüsist nähtub, et printsiibi „**osalemine**“ rakendamist ei saa otseselt välja tuua, kuna ühegi juhtumi kriminaalhooldaja hinnang ei viidanud lapse enda arvamusele. „**Lapse parimate huvide tagamist**“ võib nimetada keeruliseks, kuna enamiku juhtumite puhul oli lapse arengu- ja kasvukeskkond ebasoodne ning tõhusaid toetus- ja sekkumismeetmeid ei olnud õnnestunud erinevatel põhjustel rakendada. Näiteks alaealine põgenes või ei osalenud teenusel, lapsevanem ei teinud koostööd vms. Üldjuhul oli juhtumite puhul välja toodud ühe seadusliku esindaja ja kooli iseloomustus lapse ja pere toimetuleku kohta. Mitmete juhtumite puhul oli märgitud, et teise vanemaga ei saadud kontakti või ta ei osanud midagi lapse kohta öelda. Vanemate ja kooli antud iseloomustused olid valdavalt negatiivsed, viidates tõsisete lahendamata probleemidele, toetusmeetmete mittetoimimisele – seda eelkõige enne kohtusüsteemi jõudmist. Lapse tugevuste, vaba aja veetmise ja huvitegevuste kohta kirjeldused puudusid ning tervise osas oli nimetatud peamiselt psüühika- ja käitumishäiretega seonduv. Puudusid laste enda arvamused ning teave nende kaasatuse kohta. Kriminaalhooldajate karistustettepanekud ja kohtu määratud karistused olid üldiselt terviklikku ja multidistsiplinaarset lähenemist toetavad – lisaks vangistusest tingimisi vabastamisele sooviti üldjuhul rakendada täiendavaid kontrollimeetmeid ja lisakohustusi nagu kahju hüvitamine, sotsiaalprogrammis osalemine, hariduse omandamine.

30 21.08.2017 seisuga olid protokollid ratifitseerinud 26 riiki. Vt lähemalt Fakultatiivprotokolli nr 3 ametlikult veebilehelt: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-11-d&chapter=4&lang=en

Tabel 1. Lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipide rakendamine alaealiste kriminaal-
toimikutes: teemad ja tsitaadid

Printsiip (definiitsioon EN juhistes, 2010)	Teemad kriminaaltoimikutes	Illustreerivad tsitaadid kriminaaltoimiketest (juhtuminumber sulgudes)
Osalemine Informeeritus õigustest, ka laste arvamusel, tõhus kommuni- katsioon	Puudub (ühegi toimiku kriminaalhooldaja kohtueelne ettekanne ei sisaldanud lapse arvamusel ega selgitusi)	
Lapse parimad huvid Laste arvamuste arvestamine, õiguste tagamine, kõikehõlmav terviklik lähenemine, multidistsiplinaarsed lähenemised, lapse kaasamine otsustamisesse	Karistuse osas terviklik lähenemine – kahjude heastamine, sotsiaalprogramm, haridus/ töö Lapse arvamuse arvestamine ja kaasatus – analüüsitud juhtumites ebapiisavalt rakendatud	Karistus: <i>2 aastat ja 6 kuud vangistust 2-aastase katseajaga, lisaks kontrollnõuetele kohustati heastama kuritegudega tekitatud kahju, jätkama õpinguid või otsima töökoha, mitte suhtlema kriminaal- korras karistatud isikutega, osalema sotsiaal- programmides. (J6)</i> <i>Kodukülastust ja vestlust ema ning lapsega teha ei õnnestunud, kuna ema keelas selle ära. /.../ Suunati Laste Turvakeskusesse, kuna ema ei lasknud koju, laps lahkus sealt. /.../ (J4).</i>
Eneseväarikus Kohtlemisel tundlik, õiglane, austav, hooliv lähenemine, arvestades personaalset situatsiooni, heaolu, erivajadusi, vajalike sekkumiste ja ravi tagamine, inimlikkus karistamisel	Vajalike sekkumiste ja ravi tagamine, arvestades personaalset situatsiooni – ebapiisavalt rakendatud	<i>Isa on surnud, ema kasvatab lapsi (4) üksinda. Varastab ja tarvitab alkoholi ema sõnul. /.../ Koolis agressiivne ja koolikohustust ei täitnud – suunati rehabilitatsiooniteenusele, kus toimusid individuaal- ja perenõustamised, kuid nendest ei soovinud osa võtta. /.../ Ema ei suuda tagada sotsiaalselt adekvaatset käitumist, kaaslaste halb mõju.</i> Karistus <i>6 kuud vangistust 1 aasta ja 2 kuu pikkuse katseajaga lisaks kontrollnõudena kohustati mitte tarvitama alkoholi. (J10)</i>
Mittediskrimineerimine Sh soo, poliitiliste seisukohtade, vanemate staatuse, institutsionaalsel hooldusel viibimise jms alusel)	Mittediskrimineerimise printsiip seotult kohtuliku karistusega – koolis ebapiisavalt täidetud.	<i>Ema sõnul algasid probleemid pärast isa surma. Jäi 10-aastaselt auto alla, oli poolteist kuud kipsis ning seetõttu ei lõpetanud klassikursust. Tagasihoidlik ja kinnine, sõpradel suur mõju. Kohtu poolt mõistetud karistuse järel koolis negatiivne suhtumine. (J9)</i>
Õiguskindlus	Ei olnud võimalik hinnata	
Lapsesõbraliku lähenemise rakendamine: õigusemõistmise eel, ajal ja järel Informeerimine, privaatsuse kaits, toetusmeetmete turvalisus, spetsialistide koolitus, multidistsiplinaarne lähenemine, hariduse omandamise jm arengut toetavate võimaluste tagamine (sh haridus, meditsiiniline abi, vaba aja tegevused, kogukonda tagasi pöördumist soodustavad meetmed). Toetavate sekkumiste individuaalsus, konstruktiivsus, vanust arvestav ja heaolu toetav.	Toetusmeetmete turvalisus – teatud juhtumite puhul ebapiisav. Spetsialistide koolitatus lapsesõbraliku lähenemise rakendamiseks – kohati ebapiisav. Arengut toetava kasvukeskkonna tagamine – ebapiisav. Arengut toetavate võimaluste tagamine (sh kogukonda naasmiseks vangistusest) – osade juhtumite puhul ebapiisav.	<i>Vanemate lahutuse järel elas koos ema ja vanaemaga kuni ema surmani. Isa 5 korda kriminaalkorras karistatud ja vangistuses. Ema surma järel suunati Tallinna Laste Turvakeskusesse, kus ei kohanenud ja läks koju. Seejärel mõlemad vanaemad loobusid kasvatamisest ning suunati asenduskodusse, kus kohanemis- ja õpiraskused. Seejärel suunati teise asenduskodu üksusesse, kus individuaalne lähenemine. Pühiaatri teenusel seitse aastat. Alaealiste komisjon tegeles alates pisivargusest. Politsei tegeles seoses hulkumise, avaliku korra rikkumiste, vargustega (13 korda ühe aasta jooksul). (J8)</i> <i>Isa kuritarvitab alkoholi. Vanemad töötavad, kõik eluks vajalik olemas. /.../ Ei räägi vanematega ema elust. /.../ Puudub usalduslik suhe vanematega. (J2)</i> jätkub...

Printsiip (definitsioon EN juhistes, 2010)	Teemad kriminaaltoimikutes	Illustreerivad tsitaadid kriminaaltoimiketest (juhtuminumber sulgudes)
		<p><i>./.../ Vaba aega veedab tänaval. Elab ema ja õega sotsiaalkorteris, mis on elamiskõlbatu 30-ruutmeetrisel kööktuba, kus puudub vesi ja on ühiskasutuses WC, kuid tingimused elamiseks on olemas ./.../ (J10)</i></p> <p><i>Suhted ema ja kasuisaga halvad, elas tihti tuttavate juures, käis kodus harva pesemas ja söömas. Ema sõnul alustas vargustega 7-aastaselt. ./.../ Linnaosa alaealiste komisjon ja lastekaitse tegelesid, kuna probleemid koolikohustuse täitmise ja käitumisega ja jooksis kodunt nädalateks ära. ./.../ Diagnoositud hüperaktiivsus, käinud psühholoogi juures. ./.../ Tarvitab alkoholi ja suitsetab. AK suunanud ravile Lastehaigla sõltuvushäirete osakonda ja psühhiaatri vestlusele. Seoses hulkumisega on politsei tegeleenud paar kuni 17 korda aastas viimasel viiel aastal. (J7)</i></p>

Allikas: autorite koostatud

Eneseväärkuse tagamine seostub teoreetilises raamistikus näiteks vajalike toetus-, sekkumismeetmete ja ravi tagamisega. Kümne analüüsitud juhtumi puhul oli laste kodune kasvukeskkond kriminaalhooldaja hinnangul olnud nende arengut ja heaolu mittedealav. Toetavate meetmete rakendamist mitmete juhtumite kirjeldustes ei ilmnunud ning väljatoodud juhtumite puhul olid sekkumised korduvalt ebatõhusad. Rakendatud **multidistsiplinaarseid sekkumisi** (et komplekssete probleemide puhul oleks lapse ja pere toimetulek toetatud samaaegselt psühholoogilisest, juriidilisest, sotsiaalsest, emotsionaalsest, füüsilisest ja/või kognitiivsest aspektist) esines kohtuotsusele eelnevalt vähe ning samuti oli kriminaalhooldaja hinnangutes vähe nimetatud kogu pere või vähemalt last ja vanemat hõlmanud sekkumisi.

Ühe juhtumi kirjeldus tõi välja, et kohtu poolt mõistetud karistuse järel levis selle kohta koolis info (eraelu privaatsus ei olnud kaitstud) ning haridusasutuses kujunes lapsesse negatiivne suhtumine, mis omakorda tõi kaasa koolikohustuse mittetäitmise probleemi. Seda võib käsitleda lapse **diskrimineerimisena**. **Õiguskindluse tagatust** ehk kohtlemise õiglust, proportsionaalsust, süütuse presumptsiooni järgimist, kaebuste esitamise mehhanismi toimimist ei olnud võimalik analüüsitud materjali iseloomust tulenevalt hinnata.

Õigusrikkumistega seotult enne kohtusüsteemi jõudmist kohaldatud mõjutus-, sekkumis- ja toetusmeetmed on enamiku juhtumite puhul olnud osaliselt või täielikult **ebatõhusad ja väheturvalised**. Alaealine ja/või seaduslik esindaja ei ole kokkuleppeid täitnud või ei ole need sekkumised planeeritud mõju avaldanud. Siin võib arvata, et meetmete vajaduse hindamine, rakendamine ja/või monitoorimine ei ole olnud piisav – sekkumised ei ole olnud toetavad, turvalised. Näiteks ühe juhtumi puhul lapse leinaga ema surma järel ei tegeletud, ühe aasta jooksul vahetas ta neli korda elukohta – turvakeskus, vanavanemad, asenduskodu üks üksus, teine üksus. Lapsega olid seotud nii politsei (kuni kakskümmend rikkumist aastas), alaealiste

komisjon kui psühhiaater, kuid probleemid üha süvenesid. Olukord, mil abivajavale lapsele toimivaid sekkumismeetmeid ei leita või neid ei ole võimalik rakendada, ei ole lapsesõbralik ega lapse heaolu toetav. See viitab omakorda alaealise õigusrikkuja ja riskikäitumisega noore ja tema perega kokkupuutuvate õigussüsteemi ja teiste seotud (haridus-, sotsiaal-, tervishoiu-) süsteemide **spetsialistide koolitusvajadusele** lapsesõbraliku lähenemise rakendamise osas.

Kui analüüsitud juhtumeid läbivaks ühisjooneks oli lapsesõbralikkus õigusemõistmisel, siis samavõrd iseloomulik oli õigusemõistmisele eelnenud toimingutes selle ebapiisavus. Nagu juhtumite profiilis kirjeldatud, joonistus analüüsitud alaealiste juhtumite puhul välja probleemide liiga hiline märkamine, abivajaduste puudulik hindamine ja selle alusel rakendatud sekkumiste mitteasjakohasus, vähene süsteemsus (üksikud teenused, mille mõju ei hinnatud ja mille osas vajaduspõhiseid muudatusi ei tehtud) ning keerulisemas faasis multiprofessionaalse lähenemise vähene või ebapiisav rakendamine. Viiteid lapse ja pere kaasatusele, nende osalemisele nende elu puudutavates otsustusprotsessides leidis vähe. Paljude laste kasvukeskkond oli arengut ja õiguskuulekust mittesoodustav – vanemate riskikäitumine (alkoholi kuritarvitamine, vägivaldsus jm), pere toimetulekuraskused (puudulikud vanemlikud oskused, suhtlemisprobleemid, vanemate töötus jms), laste ja vanemate terviseprobleemid (käitumis- ja psüühikahäired, vanemate vaimse tervise probleemid).

Õigusrikkumiste riskifaktorid – koolikohustuse mittetäitmine ja õpiraskused, suitsetamine ja alkoholi tarvitamine alaealisena, kuuluvus õigusrikkumistega seotud gruppides – ilmnesid varakult ning kumuleerisid ajas. Alaealised sattusid varakult politsei, lastekaitse- ja sotsiaaltöötajate vaatevälja, kuid laste ja vanemate mõjutamine ei olnud erinevatel põhjustel piisav või tõhus. Kriminaaltoimikutest võib välja lugeda, et vanematega ei õnnestunud usalduslikku koostöist kontakti luua või ei olnud sekkumismeetmete valik piisav, laps või pere keeldus toetavatel teenustel osalemisest või mõjutusvahendite täitmisest.

Silma jäi erinevate meetmete ja mõjutusvahendite killustatud ja mittetulemuslik katsetamine – laps nõustamisel või sotsiaalprogrammides ei osalenud, vanemad ei olnud suutelised või huvitatud seda tagama, määrati uued toetavad teenused või mõjutusvahendid, mida ei täidetud ning samas õigusrikkumised muutusid üha tõsisemaks. Analüüsitud juhtumites tuvastasime alljärgnevalt (vt tabel 2) toodud probleemid ja riskifaktorid, millega sotsiaal-, tervishoiu- ja haridussüsteem piisavalt tõhusalt enne alaealise kohtusüsteemi jõudmist ei tegelenud – sellest võib järeldada, et õigusmõistmisele eelnev sekkumine paljude juhtumite puhul ei lähtunud lapsesõbralikkuse põhimõtetest. Ebapiisavaks võib analüüsitud juhtumite puhul pidada ka multidistsiplinaarset, erinevate valdkondade spetsialistide vahelist infovahetust ja koostööd.

Kriminaaltoimikute analüüsist lähtuvalt saame lapsesõbraliku lähenemise hea praktikana välja tuua alaealise olukorra hindamise terviklikkuse – koondatud olid erinevate osapoolte arvamused, samas küll peamiselt riskidele ja probleemidele fokuseeritult ning mitmetel juhtudel puudus mõlema vanema arvamus. Toimikute

Tabel 2. Õigusemõistmise eel tuvastatud riskifaktorid, mille puhul lapsesõbraliku lähenemise põhimõtteid ei järgitud

Risikfaktor / probleem	Väljavõtted kriminaaltoimikutest
Arengut mittetoetav kodune keskkond	<i>./.../ on kasvanud ebastabiilses ja arengut kahjustavas keskkonnas, näinud pealt perevägivalda ja alkoholist. ./.../ (J1)</i>
Õigusrikkumised noores eas	<i>./.../ Hakkas 12-aastaselt hulkuma, tarvitas alkoholi, suitsetas, vandaalitses, tarvitas füüsilist vägivalda ema suhtes. (J1)</i>
Puudulikud vanemlikud oskused, puudulik vanemlik kontroll	<i>./.../ 16-aastaselt suunati rehabilitatsiooniteenusele, kuna oli agressiivne ega täitnud koolikohustust – ei soovinud nõustamistel osaleda. Vaba aega veedab tänaval. ./.../ Ema tarvitab alkoholi ja narkootikume. Ema ei suuda tagada sotsiaalselt adekvaatset käitumist, kaaslaste halb mõju. (J10)</i>
Vanemate vaimse tervise, sõltuvusprobleemid jm toimetulekuraskused	<i>Ema on viibinud psühhiaatrilisel ravil ja rünnanud ametnikke. ./.../ Laste elu on olnud ebastabiilne ja ebaturvuline seoses ema elustilliga ja suutmatusega teha koostööd ametnikega ./.../ (J4)</i>
Mõjutusvahendite mittesobivus, mittetoimimine, vähenenud kontroll	<i>AK järelevalve all alates 8-aastaseks saamisest seoses vargusega. ./.../ Suunati turvakeskuse teenusele, kuna ema ei lasknud koju. Lahkus sealt. ./.../ (J4)</i> <i>Seoses vargusega 14-aastaselt suunati ÜKT-le, mille nõuet osaliselt ei täitnud. ./.../ Seoses võõrale territooriumile tungimisega suunati sotsiaalprogrammi, kuid hakkas puuduma. ./.../ (J6)</i>
Lapse terviseprobleemid, mis jäid tähelepanuta	<i>Enda sõnul alates 14-a tarvitab narkootikume 1–3 korda kuus. (J5)</i> <i>Ema sõnul algasid probleemid pärast isa surma. 10-aastaselt jäi auto alla – oli poolteist kuud haiglas ning seetõttu ei lõpetanud klassikursust. Järgnesid kooliprobleemid. Ei saanud psühholoogilist abi. Sõpradel suur mõju. Pärast kohtu poolt mõistetud karistust oli koolis suhtumine negatiivne. ./.../ Juhtunud mitmeid õnnetusi – ATVga lumurd ja põrutus. 4-aastaselt kukkus vastu pliiti ja deformeeritus, naabripoiss lõi tikuga silma – nägemisteravus ühes silmas 60%, laktooritalumatus. ./.../ Nüüd suunatud psühholoogi ja psühhiaatri vastuvõtule, diagnoosi ei ole, kuid käitumine on manipuleeriv. (J9)</i>
Üksikud killustunud sekumised, „kõik tegelevad“. Tervikliku lähenemise puudumine – suunamine ühelt teenuselt teisele ja samaaegselt õigusrikkumisi üha rohkem ja üha tõsisemad	<i>./.../ Suhted ema ja kasuisaga halvad, elas tihti tuttavate juures, käis kodus harva pesemas ja söömas. Ema sõnul alustas vargustega 7-aastaselt, varastas maustusi. Linnaosavaltisuse lastekaitse ja alaealiste komisjon tegelevad alates 11-aastasest, kuid probleemid koolikohustusega, käitus koolis talumatult, jooksis kodust nädalateks ära. ./.../ Diagnoositud hüperaktiivsus. ./.../ Tarvitab alkoholi ja suitsetab. 14-aastaselt suunas AK Lastehaigla sõltuvushäirete osakonda ravile ja psühhiaatri vestlusele. Politsei on tegeleenud hulkumisega alates 11-aastasest peale 1–17 korda aastas. ./.../ Pere kasvatusmeetodid ei anna tulemusi, vanemad ei suuda tagada kontrolli. (J7)</i> <i>./.../ Ema suri, kui laps oli 13-aastane. Seejärel suunati turvakeskusesse, kus ei kohanenud ja läks koju. Kaks kuud hiljem loobusid mõlemad vanemad tema kasvatamisest ja suunati asenduskodusse. Kohanemiskeskuste, õpiharjumuste puudumise tõttu suunati teise üksusesse, kus oli individuaalsem lähenemine. On olnud 7 aastat psühhiaatrikliiniku patsient. Alates 14-aastasest on AK järelevalve all (pisivargus), politsei on tegeleenud alates 12-aastasest hulkumisega, 13-aastaselt avaliku korra rikkumistega (5), 14-aastaselt seoses varguste ja avaliku korra rikkumistega (13 korda), 15-aastaselt seoses varguste ja tubakaseaduse rikkumisega (14 korda). ./.../ (J8)</i>

Allikas: autorite koostatud

analüüsist nähtus, et lapse arvamus ei ole toimikutes kajastatud; kohtumenetluse eel rakendatud tugiteenused on killustatud ning mittetulemuslikud ning seeläbi võib tänast abivajava lapse vajadustega tegelemist hinnata vähetõhusaks ja ebatavaliseks. Eelnev viitab tõhusate ennetavate ja sekkuvate meetodite ja teenuste vajalikkusele, alaealise õigusrikkujaga kokkupuutuvate spetsialistide koolitamise ning valdkondadeülese ja -vahelise koostöö tõhustamise kriitilistele vajadustele.

5. KOKKUVÕTE JA ARUTELU

Lapse kui täieõigusliku ühiskonnaliikme tunnustamine kodaniku, oma õiguste kandja ja enda elu puudutavates otsustes esmase otsustajana nõuab selgesuunalist, järjepidevat ja poliitikate- ning valdkondadeülest arendustööd. Vaatamata kiiretele arengutele ei ole õigusemõistmise protsessi lapsesõbralikumaks muutmine ning seeläbi lapse kui täieõigusliku õigussubjekti tunnustamine kõikides õigusemõistmise etappides (sh eelnevalt ja järeltegevustena) ning seotud valdkondades piisaval määral rakendunud. Teatud õiguslikud aspektid on tänaseks täidetud³¹ ja õigussüsteemi lapsesõbralikkus on tagatud seadustes toodud eranditega alaealiste erikohtlemisele, kuid mitmed õiguskaitsevahendid³² ei ole täna veel kõikidele lastele kättesaadavad või puuduvad nende kättesaadavaks muutmise mehhanismid. Analüüsitud toimekute pinnalt nähtus, et selgelt probleemne on kriminaalmenetlusele eelnev ja järgnev – laste abivajadust ei ole õigeaegselt märgatud ega sekkunud ning puudub toetav tugisüsteem pärast kohtumenetlust.

Seega ei saa teostatud õiguslikule analüüsile tuginevalt Eesti õiguslikku raamistikku ning sellele tuginevat praktikat piisavalt lapsesõbralikuks hinnata. Spetsiifilist arenguvajadustena toome läbiviidud õiguslikule analüüsile tuginevalt esile järgmise: (1) vajalik on **taseme- ja täienduskoolitusteemadena** inimõiguste³³ (sh lapse õiguste) ja juriidiliste koolituste³⁴, valdkondadeülese koostöö, valdkondadevahelise meeskonnatöö, lapselt tunnistuste võtmise erioskuste³⁵ arendamisvõimaluste pakkumine; (2) Põhjamaade eeskujule tuginevalt **laste õiguste teabekeskuste/valdkondadeüleseid** kompetentse ühendavate multidistsiplinaarsete tugiteenuskeskuste³⁶ töölerakendamine ja multidistsiplinaarsete teenuste, hindamisraamistike väljaarendamine; (3) **laste kaebeõiguse** realiseerimine, tagades laste informeerimise kaebeõigusest, kaebuste menetlemise süsteemi ja tagasisidestamise korra toimimise. Sarnaste tulemusteni on jõudnud ka varasemad temaatilised analüüsid (Kask 2007; Kask 2008; FRA 2015; Kaldur jt 2015; FRA 2017; Strömpl jt 2017). Advokatuuris ja kohtus alaealiste õigusrikkujate asjadele spetsialiseerumine võimaldaks konkreetset menetlejad ja otsustajad koolitada (nt alaealise tõhusa küsitlemise, ülekuulamise lapsesõbralikkuse osas), eristaks täiskasvanute ja alaealiste kohtlemist ning täiskasvanukeskset pigem karistuslikku lähenemist lapsekesksest. Alustavate kohtunike ja prokuröride baaskoolituse ning iga-aastase professionaalse arenguprogrammi läbimise vajadust laste õiguste ja lastega suhtlemise teemal rõhutab ka Aldea (2013).

31 Nt teatud menetlustes riigi õigusabi korras lapsele lepingulise esindaja määramine, iseseisev kaebeõigus jt.

32 Nt lapsesõbralikud teabematerjalid.

33 ÜRO Lapse Õiguste Komitee oma soovitusel Eestile (2017).

34 Käsitleda laste õiguste eripära ja lastega seotud õigusakte, näiteks perekonnaõigust, õigusemõistmist alaealiste üle, varjupaiga- ja sisserrändalaseid õigusakte jne (EN suunised 2012: 59).

35 Hiljutisest uuringust (FRA 2015) selgus aga, et kaasatud spetsialistidele ei ole selged nende rollid ning ühtlasi puuduvad lapselt tunnistuse võtmiseks vajalikud erioskused.

36 Islandil, Norras, Rootsis rakendatakse lastemajade vormis – juhtumeid lahendavad ühiselt sotsiaalvaldkonna, kohtumeditiini-, politsei, prokuratuuri, lastearstidest spetsialistid. Eestis on lastemajad praegu piloteerimisel.

Harju Maakohtu jõustunud kohtulahendiga juhtumite arvuliselt väike valim ($n=11$)³⁷ ei võimalda tulemusi laialt üldistada, kuid siiski saame järeldada, et kui õigusemõistmine on Eesti kohtusüsteemis lapsesõbralikkuse rahvusvahelisi printsiipe järgiv, siis tõsisemad probleemid on seotud menetluseelse ja -järgse märkamis-, sekkumis- ja toetussüsteemiga (sh lapse arengu- ja kasvukeskkonnas lapse heaoluvaldkondade toetamisega pere, kooli, suhete ja tervisega seotult). Sarnaselt rahvusvahelise praktikaga (Soloman ja Carside 2008; Jacobson jt 2010) olid kohtusse jõudnud juhtumites probleemid pikaajaliselt kuhjunud, süvenenud, mitmetahulised – ning oleksid vajanud varast, õigeaegset ja mitmel juhul multidistsiplinaarset sekkumist ja toetamist ning rakendatud meetmete pidevat monitoorimist, vajadusel vahehindamist ja kohandamist. Üheks lapsesõbraliku hindamise ja sekkumise eeltingimusteks on valdkondadeüleseks koostööks koolitatud spetsialistid, erineva raskusastme ja erinevatele probleemidele suunatud hindamisraamistike ja sekkumismeetodite valiku kättesaadavus ning suunitletus lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipide igakülgele rakendamisele kõikides menetluse etappides (EN suunised 2012). Kui rahvusvahelises võrdluses on Eesti multidistsiplinaarne koostöö hinnatud pigem heaks (FRA 2015; Kaldur jt 2015), siis käesolevas analüüsis tuvastasime mitmeid puudusi erinevate erialade spetsialistide abivajavat last puudutava infovahetuse, ühiste hindamiste ja sekkumiste osas. Sellest lähtuvalt oleks oluline, et alaealiste õigusrikkujate ehk õigusrikkumisi sooritanud abivajavate laste asjade menetlemise järel kohaldatavad meetmed ning toetavad teenused oleksid Eestis praktikatena sisuliselt poolelt rohkem ja järjepidevalt analüüsitud, uuritud ning arendatud. On tähtis, et meie kontekstis toimivad head praktikad oleksid teada, et õpiksime rohkem välispraktikatest ja Eesti-siseselt tugevatelt praktikutelt kui mentoritelt. Sihtgrupile pakutav tugi on seeläbi läbimõeldum, tõhusam ning toimivatele meetoditele tuginev (Haight jt 2014).

Tänast Eesti abivajavat last ja tema peret toetava süsteemi lapsesõbralikumaks muutmine eeldab seadusandluse järjepidevat kohandamist lapse õiguste ja heaolu aspekte silmas pidades, süsteemi toimimise arendamist, spetsialistide ettevalmistuse parandamist ja valdkondadevahelise koostöö tõhustamist. Õigussüsteemi lapsesõbralikumaks muutmine suurendab laste kaitset, tõhustab nende sisulist osalemist ja arendab samal ajal õigusemõistmise protsessi (FRA 2015), tuues eeldatavalt kaasa sekkumiste tõhusamad ning last ja peret efektiivsemalt toetavad ning Eesti ühiskonna jaoks kaasaegsemad ning ressursisäästlikumad lahendused.

Alaealiste kriminaaltoimikute analüüsist nähtub, et alaealisena kuriteo(d) sooritanud lapsega tehtud eelnev töö on spetsialistide poolt eelkõige keskendunud õigusrikkujale – alaealiste komisjonid kohaldasid mõjutusvahendeid kuni vangistuse ning sealsete sotsiaalprogrammideni. Vajaka on jäänud tööst perekonnaga, alaealise kasvu- ja arengukeskkonnaga, lapse enda perspektiivi igakülgest lahkamisest – kus ta viibib ja kuhu naaseb pärast sekkumisi (sh pärast vangistust). Enamike juhtumite

37 Tegemist oli arvuliselt väikese, kuid samas kõikse valimiga Tallinna Maakohtus 2016. aasta esimesel poolaastal jõustunud kohtulahendiga alaealiste kriminaalasjade osas.

osas oli laps pikalt enne kriminaalvastutusliku ea saabumist lastekaitse- ja sotsiaaltöötaja, politsei vaateväljas, kuid rakendatud meetmed ei saavutanud oma eesmärki, st ei olnud mõjusad. Analüüsi pinnalt kerkis olulise küsimusena, kuivõrd tähendab lapsesõbralik õigusemõistmine lapse erikohtlemist ning kuivõrd peaks see hõlmama sekkumis- ja toetustööd perekonna ja vanematega, sh perekonna toimetulekuvõime suurendamist, kooli sotsiaalpedagoogilisi sekkumisi õpi- ja käitumisraskuste, stigmatiseerituse jms osas. Riskifaktorid ilmnevad varakult, kuid puudu näib jäävat teadmistest, oskustest, ressurssidest vajaduste õigeaegseks hindamiseks ning toimivate sekkumiste rakendamiseks, monitoorimisest. Hiljem, suurema abivajaduse korral sekkumine on kallim, keerulisem, vähem tõhus. Järeldub, et meie süsteeme on vähemalt seni iseloomustanud neoliberaalne – pigem karistav, noort vastutama panev, täiskasvanukeskne, ebapiisavalt ennetav lähenemine (Convey jt 2008; Goldson ja Munchie 2014; Case ja Haines 2015); uuendatud LasteKS viitab uuele, laste siiplaanile ja õigusrikkumist tagaplaanile seadvale lähtekohale (Drakeford 2010).

Analüüs tõi välja mitmeid viiteid alaealise õigusrikkujaga kokkupuutuvate spetsialistide, nende meeskondade **koolitusvajadusele ja alaealise õigusrikkujaga seotud (toetus–mõjutus) süsteemi arendusvajadustele**. Näiteks tekkis küsimus: mille alusel on olnud võimalik kriminaalhooldajal hinnata alaealise kasvukeskkonda sobivaks, kui näiteks lapse eluruum on elamiskõlbmatu? Arendamist vajaks nii kohtuelse ettekande hindamisraamistik hinnatavate valdkondade kui ka hindamisse kaasatavate osapoolte (kindlasti laps ise ja teised võtmeisikud võrgustikust) osas. Analüüs viitas ka süsteemsema lähenemise vajadusele (nt kui üks toetusmeede ei toimi, siis tuleks rakendada teisi) ning tõhusamale järelevalvele (nt toetusmeetmete toimimise osas ning lapse süsteemides liikumise jälgimisele – et abivajav laps „ei kaoks ära“). Erilist tähelepanu tuleb pöörata laste väärkohtlemise ennetamisele ja tõhusale sekkumisele (Currie ja Tekin 2006; Goodkind jt 2013).

Tänaasel päeval, kui iga (noore) inimese toimetulek, haridus ja tööturul osalemine on tema enda ja ka järeltuleva põlvkonna jaoks kriitilise tähtsusega, on õigeaegne probleemide märkamine ja toimiv sekkumine väga olulised. Lapsel on õigus tema elu puudutavates protsessides osaleda, arvamust avaldada ja otsustada ning ka tehtud tegude eest vastutust kanda, kuid alati tuleb arvesse võtta lapse haavatavust ning abivajaduse korral tema igakülgse toetamise vajadust (Goldson ja Munchie 2012). Kui Eesti kohtumenetlust võib pigem hinnata rahvusvahelisi lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipe järgivaks, siis vajavad õigusemõistmisele eelneva ja järgnevaga seotud toimingud lapsesõbralikkuse osas arendamist – hindamised ja sekkumised peavad olema asjakohased, kättesaadavad ning laste tema abivajaduses reaalselt aitavad. Nüüdisaegse sotsiaalpoliitilise suundumusena tähtsustab sotsiaalsete investeeringute paradigma inimkapitalisse investeerimise olulisust – lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamisel on selles oluline toetav roll, aktiveerides, kaasates ja toetades haavatavate sihtgruppide osalemist nende elu puudutavates otsustusprotsessides. Selles omakorda on võtmeroll haavatavas

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

positsioonis abivajava lapse ning tema perega otseselt kokkupuutuvatel, töötavatel spetsialistidel – professionaalidel, kes tänasel päeval peavad oskama ja tahtma last kohelda subjekti, oma õiguste täieõigusliku kandja ning kodanikuna.

Alates 2018. aasta algusest rakendunud alaealiste õigusrikkujatega tegelemise uus süsteem, mille fookuses on abivajavate laste (sh alaealiste õigusrikkujate) vajaduste hindamine ja vastav toetamine, heaolu tagamine, ennetustegevus ja taastava õiguse põhimõtete rakendamise olulisus ning mille elluviimise põhiroll on kanda kohalikel omavalitsustel (tõsisemate õigusrikkumiste korral ka politseil, prokuratuuril ja kohtul), on kindlasti oluline samm lapsesõbralikuma lähenemise suunas. Seadusandluses määratletud põhimõtete rakendamise edukus sõltub olulisel määral spetsialistidest, kes printsiibid reaalselt praktikasse viivad. Selleks on oluline vastavate baas- ja täienduskoolituste kättesaadavus, organisatoorne tugi lapsesõbraliku menetluskeskkonna kujundamisel, võimalused ja valmidus õppida siseriiklikust ja rahvusvahelisest heast praktikast otse kolleegidelt.

PIIRANGUD. Analüüsitud juhtumite põhjal Eesti õigussüsteemi lapsesõbralikkuse kohta laiapõhjalisi ning üldistavaid järeldusi teha ei ole valimi väiksuse (11 juhtumit, mis samas oli kõikne valim Harju Maakohtus 2016. aasta esimesel poolaastal alaealiste kriminaalajajades jõustunud kohtulahenditega õigusrikkujatest) ja materjali piirangute tõttu võimalik. Samuti ei kajastu artiklis kõikide osapoolte (eelkõige laste) endi arvamused ja selgitused. Samas tuvastasime kohtutoimikute analüüsis mitmeid häid praktikaid lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendamise kohta Eesti kohtusüsteemis, kuid ka juhtumeid, mil alaealise asjade menetlemisel ei ole lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid järgitud. Neid tulemusi saab siiski arvesse võtta, et teha üldjäreldusi alaealiste õigusrikkujate kohtlemise lapsesõbralikkuse ning vastavate arendusvajaduste kohta tänases Eestis.

VIITEALLIKAD

- Akers, Ronald. L. 1985. *Deviant behavior: A social learning approach* (3rd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Alcaide Villagrasa, Carlos; Balleste Ravetlat, Isaac 2014. *How children are discriminated in the use of their rights. Children and non-discrimination*. Interdisciplinary textbook. University Press of Estonia.
- Alderson, Priscilla 2000. *Young children's rights: exploring beliefs, principles and practice*. London: Jessica Kingsley.
- Aldea, Adrian 2013. Child-friendly Criminal Justice. The Right of The Child to Be Heard. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov*. Series VII: Social Sciences. Law. Vol. 6 (55) No. 1.
- Anepaio, Toomas; Hussar, Ave; Jaanimägi Katri; Kaugia, Silvia; Land, Kristi; Olle, Vallo; Roosma, Peeter 2003. *Sissejuhatus õigusteadusesse*. Tallinn: Juura.
- Andmekaitse Inspektsioon, 2007, muudetud 2013. *Laste õigused ja isikuandmete töötlemine*. Kättesaadav: http://www.aki.ee/sites/www.aki.ee/files/elfinder/article_files/Laste%20%C3%B5igused%20ja%20isikuandmete%20t%C3%B6%C3%B6tlemine.pdf
- Archard, David 2004. *Children. Rights and childhood*. Second edition. Routledge, New York.
- Aru, Andres 2017. Lapsesõbralik õigusemõistmine. *Märka Last*. Lastekaitse Liit. (22.11.2017). <http://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/lapsesobralik-oigusemoistmine/>
- Barton, H. William 2011. Detention. – Bishop, Donna. M; Feld. Barry C (Eds.) *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*. Oxford: Oxford University Press.

- Becker, Howard S 1973. *Outsiders*. New York: Free Press.
- Ben-Arieh, Asher 2007. The child indicators movement. Past, present and future. *Child Indicators Research*. 2008/3/1: 3–16.
- Bosio, Roberta 2012. Children's Rights to Be Heard. What Children Think. *International Journal of Children's Rights* 20 (2012): 155–168.
- Case, Stephen.; Haines, Kevin 2009. *Understanding Youth Offending: Risk Factor Research, Policy and Practice*. Cullompton: Willan.
- Case, Stephen; Haines, Kevin 2015. Children First, Offenders Second: The Centrality of Engagement in Positive Youth Justice. *The Howard Journal*, Vol 54 No 2: 157–175.
- Campbell, Tom D 1992. The rights of the minor: As person, as child, as juvenile, as future adult. – *International Journal of Law and the Family*, 6 (1992): 1–23.
- Cederborg, Ann-Christin 2015. Children's Rights to be Heard from Their Unique Perspectives. – Mahmoudi, Said; Leviner, Pernilla; Kaldal, Anna; Lainpelto, Katrin (Eds.) *Child-friendly justice*. Brill Nijhoff, 73–84.
- ChildONEurope 2008. *National Systems of Children's Legal Representation*. Kättesaadav: http://www.childoneurope.org/issues/legal_representation.htm
- Committee on the Rights of the Child 2009. *General comment no. 12 (2009) The right of the child to be heard*. Committee on the rights of the child, UN.
- Convey, Una, Haydon, Deena, Moore, Linda, Scraton, Phil 2008. Children, Rights and Justice in Northern Ireland: Community and Custody. *Youth Justice*. Vol 8(3): 245–263.
- Council of Europe 2008. *Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights*. Kättesaadav: <https://rm.coe.int/168049159f>
- Council of Europe 2012. *Guidelines of the Committee of Ministers the Council of Europe on child-friendly justice*. Council of Europe Publishing. Kättesaadav: [https://rm.coe.int/16804b2cf3\(05.08.2017\)](https://rm.coe.int/16804b2cf3(05.08.2017))
- Currie, Janet; Tekin, Erdal 2006. Does child abuse cause crime? *NBER Working Paper Series*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Denzin, Norman K; Lincoln, Yvonna S 2005. *The SAGE handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Drakeford Mark 2010. Devolution and youth justice in Wales. *Criminology & Criminal Justice* 10 (2): 137–154.
- Dünkel, F.; Grzywa, J.; Horsfield, P. and Pruin, I. 2010. *Juvenile Justice Systems in Europe*. Vols 1–4, Monchengladbach, Germany: Forum Verlag Godesberg.
- Euroopa Komisjon 2010. *European Textbook on Ethics in Research*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Kättesaadav: http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/textbook-on-ethics-report_en.pdf
- Euroopa Liidu põhiõiguste harta 2012. Brüssel: ELT C 202, 7.6.2016. Kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=URISERV:l33501>
- Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus 2012. *Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Lapse õigusi käsitlev ELi tegevuskava“*. Brüssel: 2012/C 43/08. Kättesaadav: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0034:01:ET:HTML>
- Euroopa Nõukogu 2012. *Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta*. Kättesaadav: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf
- Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Määrus (EL) 2016/679. *Füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus)*.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

- Farrow, Kathryn; Kelly, Gill; Wilkinson, Bernadette 2007. *Offenders in Focus*. Bristol: Policy Press.
- FRA (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet) 2014a. *Kuriteoohvrid Euroopa Liidus: ohvriabi ulatus ja olemus. Kokkuvõtte*. Kättesaadav: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-victims-crime-eu-support_summary_et.pdf
- FRA (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet) 2014b. *Lapsesõbralik kohtupidamine: põhiterminid*. Kättesaadav: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_child-friendly_justice_-_key_terms_ee.pdf (01.07.2017)
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) 2015. *Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals and criminal juridical proceedings in 10 EU Member States*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) 2017. *Lapsesõbralik õigusemõistmine – laste ja spetsialistide seisukohad ja kogemused*. Kättesaadav: <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice-childrens-view>
- Goldson, Barry; Muncie, John 2012. Towards a global „child friendly“ juvenile justice? *International Journal of Law, Crime and Justice* 40: 47–64.
- Goodkind, Sara, Shook, Jeffrey J., Kim, Kevin H., Pohling, Ryan T., Herring, David J. 2013. From Child Welfare to Juvenile Justice: Race, Gender, and System Experiences. *Youth Violence and Juvenile Justice* 11(3): 249–272.
- Gornischeff, Kiira 2015. *Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni järgimine Eestis kriminaal- ja tsiviilmenetluse näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Gornischeff, Kiira 2015. *Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahendi piloteerimine Eestis*. Raport. Tallinn.
- Grahn-Farley, Maria 2002. A Child Perspective on the Juvenile Justice System. *Journal of Gender, Race and Justice* 6/2 (2002): 297–336.
- Grauberg, Ene; Eerik, Meelis 2015. *Õigusteadusliku uurimistöö kirjutamine. Teooria ja praktika*. Tallinn: Argo Kirjastus.
- Gray, Patricia 2016. Child friendly international human rights standards and youth offending team partnerships. *International Journal of Law, Crime and Justice* 45: 59–74.
- Guest, Greg, MacQueen, Kathleen M., Namey, Emily. E 2012. *Applied Thematic Analysis*. Sage Publishing. Kättesaadav: https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/44134_1.pdf
- Haight, Wendy L., Bidwell, Laurel N., Marshall, Jane Marie, Khatiwoda, Parmananda 2014. Child welfare and juvenile justice professionals' experiences of multisystem collaborations. *Children and Youth Services Review*. 39: 91–100.
- Haines, Kevin; Drakeford, Mark 1998. *Young People and the Youth Justice*. London: Macmillan.
- Haruoja, Merle; Meior, Marianne; Nauts, Kiira 2013. Study on children's involvement in judicial proceedings – contextual overview for the criminal justice phase – Estonia. European Commission-Directorate-General for Justice. Kättesaadav: <http://www.childreninjudicialproceedings.eu/docs/ContextualOverview/Estonia.pdf>
- Henberg, Ave 2003. *Lastekaitseeaduse alusanalüüs*. Sotsiaalministeerium.
- Jacobson, Jessica; Bhardwa, Bina; Gyateng, Tracey; Hunter, Gillian; Hough, Mike 2010. *Punishing Disadvantage: a Profile of Children in Custody*. Prison Reform Trust, London.
- Jiang, Xua; Kosher, Hanita; Ben-Arieh, Asher; Huebner, E. Scott 2014. Children's rights, school psychology, and wellbeing assessments. *Social Indicators Research* 117: 179–193.
- Justiitsministeerium. *Tunnistajana kohtus. Juhendmaterjal lapsele, kes annab kohtus tunnistusi*. Kättesaadav: http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/tunnistajana_kohtus.pdf (01.08.2017)
- Justiitsministeerium 2015. *Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015–2020*. Kättesaadav: https://www.valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/vagivalla_ennetamise_strateegia_2015-2020_kodulehele.pdf

- Justiitsministeerium 2016. *Kuritegevus Eestis 2015*. Kriminaalpoliitika uuringud: Justiitsministeerium. Kättesaadav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-eestis-2015>
- Justiitsministeerium 2017. *Kuritegevus Eestis 2016*. Kriminaalpoliitika uuringud: Justiitsministeerium. Kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/kuritegevus_eestis_est_web_0.pdf
- Justiitsministeerium 2017. *Kuritegevus Eestis 2016*. Kriminaalpoliitika uuringud: Justiitsministeerium. Kättesaadav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-eestis-2016-0>
- Kaldal, Anna, Svedin, S.G. 2015. Children's Houses – Barnahus: Today and in the future. *Child-Friendly Justice – A Quarter of a Century with the UN Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Brill.
- Kaldur, Kristjan, Karu, Marre, Meiorg, Marianne, Käsper, Kari 2015. *Child Participation in Justice: Estonia. Social Fieldwork Research Report*. Tartu: Institute of Baltic Studies.
- Kask, Kristjan 2005. *The Effect of a Standard to Children's Person Descriptions*. MA thesis. University of Tartu.
- Kask, Kristjan 2008. *Trying to Improve Child and Young Adult Witnesses' Performance*. PhD thesis. University of Leicester.
- Kask, Kristjan 2009. *Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnustajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses*. Justiitsministeerium: Tallinn.
- Kask, Kristjan 2014. *Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs kriminaalmenetluses*. Justiitsministeerium: Tallinn. Kättesaadav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-kannatanute-videosalvestatud-ulekuulamiste-analuus>
- Kosher, Hanita; Ben-Arieh, Asher 2016. What children think about their rights and their well-being: A crossnational comparison. *American Journal of Orthopsychiatry*. Advance online publication.
- Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 eelnõu seletuskiri*. Riigikogu. <http://web.Riigikogu.ee/ems/sarosbin/mgetdoclogin=proov&password=&op=ems&system=ems&server=ragne11&itemid=030970004>
- Kutsar, Dagmar; Soo, Kadri; Strózik, Tomasz; Strózik, Dorota; Grigora, Brindusa; Bălătescu, Sergiu 2017 [ilmumas]. *Does the realisation of children's rights determine a good life in eight-year-olds' perspectives? A comparison of eight European countries*. *Child Indicators Research*.
- Kutsar, Dagmar 2015. From poverty to wellbeing: Children as subjects of sociological research and emerging agents on the policy arena in Estonia. *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities* 64 (1): 27–42.
- Lansdown, Gerison 2005. *The Evolving Capacities of the Child*. UNICEF Innocenti Research Center. Kättesaadav: <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/evolving-eng.pdf>
- Lasteombudsman 2011. *Abivajavast lapsest teatamine ja andmekaitse juhend*. Kättesaadav: http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/IMCE/abivajavast_lapsest_teatamine_ja_andmekaitse_-_juhend_0.pdf
- Laulasmaa deklaratsioon 2005*. Kuritegevusevastased prioriteedid. Kättesaadav: <https://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusevastased-prioriteedid>
- Laugus, Rutt 2012. *Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes [Hearing child's opinion in family disputes]*. MA thesis. Tallinn: Tartu University Faculty of Law in Tallinn.
- Liebel, Manfred 2012. *Children's Rights from Below: Cross-Cultural Perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Liebenberg, Linda; Ungar, Michael; Ikeda, Janice 2013. Neoliberalism and responsabilisation in the discourse of social service workers. *British Journal of Social Work*. Epub ahead of print 10 November. doi:10.1093/bjsw/bct172
- Liefwaard, Ton 2015. Juvenile Justice from an International Children's Rights Perspective. – Desmet E., Lembrechts S. (Eds.) *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies*. Routledge international handbooks: Routledge, 234–256.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

- Liefwaard, Ton 2016. Child-friendly justice: protection and participation of children in the justice system. *Temple Law Review* vol 88.
- Lima Declaration on Restorative Juvenile Justice 2009. Kättesaadav: <http://www.restorativejustice.org/RJOB/limadeclaratio>
- Liiv, Eve 2006. *Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses*. Juridica IV: 258.
- Liivamägi-Hitrov, A., Kask, Kristjan 2016. *Lapse küsitlemise käsiraamat*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Markina, Anna, Žarkovski, Beata 2014. Laste hälbiv käitumine Eestis. *Kriminaalpoliitika uuringud* 19. Tallinn, 5.
- Mayall, Berru 2015. The sociology of childhood and children's rights. *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies*. Routledge, 78.
- Mayall, Berru 2000. The sociology of childhood in relation to children's rights. *The International Journal of Children's Rights* 8: 243–259.
- Muncie, John 2008. The „punitive“ turn in juvenile justice: cultures of control and rights compliance in Western Europe and the USA. *Youth Justice*, 8(2): 107–21.
- Muncie, John and Hughes, G. 2002. Modes of youth governance. – Muncie J, Hughes G. and McLaughlin E. (Eds.) *Youth Justice: Critical Readings*. London: Sage, 1–18.
- Narits, Raul 1996. Õigusvõime iga inimese jaoks. *Juridica* 10: 572–573.
- Narits, Raul 2004. *Õiguse entsüklopeedia*. Tallinn: Juura.
- Nikonov, Elise 2017. Üheskoos kasvamisest. *Märka Last*. Lastekaitse Liit. 22.11.2017. <http://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/uheskoos-kasvamisest/>
- Politsei- ja Piirivalveamet. 2014. *Politsei- ja Piirivalveameti peadirektori käskkirja „Laste kohtlemise juhend“ lisa*.
- Qvortrup, Jens 2002. Sociology of childhood: Conceptual liberation. – Mouritsen, Flemming; Qvortrup, Jens (Eds.) *Childhood and children's culture*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Rannala, Ilona-Evelyn 2014. *Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega. Alaealiste komisjonide näitel*. Dissertatsioon. Tallinn: Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituut.
- Raynor, Peter; Robinson, Gwen 2009. *Rehabilitation, Crime and Justice*. Palgrave Macmillan.
- Reinomägi, Andra; Sinisaar, Hede; Toros, Karmen; Kutsar, Dagmar 2013. Sissejuhatus: lapse õigused ja heaolu. *Statistikaameti kogumik: Laste heaolu*. Tallinn: Statistikaamet.
- Reynaert, Didier; Bouverne-de-Bie, Maria, Vandeveld, Stijn 2009. A Review of Children's Rights Literature Since the Adoption of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Childhood* 16: 518.
- Riigi Peaprokurör 2007. *Riigi Peaprokuröri juhis „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“*. 29.06.2007 nr RP-1-4/07/8. Kättesaadav: http://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokuröri%20juhis-%20alaealiste%20ühetaoliseks%20erikohtlemiseks%20krim.menetluses%2028.06.2007.pdf
- Riigi Peaprokurör 2016. *Riigi Peaprokuröri ülevaade Riigikogu põhiseaduskomisjonile seadusega prokuratuurile pandud ülesannete täitmise kohta 2016. aastal*.
- Riigikogu 1950. *Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon*. Tallinn: RT II 2010, 14, 54.
- Riigikogu 1980. *Lapseerõvi suhtes tsiviilõiguse kohaldamise rahvusvaheline konventsioon*. Tallinn: RT II 2001, 6, 33.
- Riigikogu 1981. *Isikuandmete automatiseeritud töötlemisel isiku kaitse konventsioon*. Tallinn: RT II 2001, 1, 3.
- Riigikogu 1991. *ÜRO Lapse õiguste konventsioon*. Tallinn: RT II 1996, 16, 56.
- Riigikogu 1992. *Eesti Vabariigi Põhiseadus*. Tallinn: RT I, 15.05.2015, 2.
- Riigikogu 1996. *Parandatud ja täiendatud Euroopa Sotsiaalharta*. Tallinn: RT II, 2000, 15, 93.
- Riigikogu 1997. *Kriminaalhooldusseadus*. Tallinn: RT I, 05.12.2017, 7.

- Riigikogu 1998. *Alaelse mõjutusvahendite seadus*. Tallinn: RT I 30.12.2015, 75.
- Riigikogu 1999. *Õiguskantsleri seadus*. Tallinn: RT I, 06.04.2016, 23.
- Riigikogu 2001. *Haldusmenetluse seadustik*. Tallinn: RT I, 25.10.2016, 5.
- Riigikogu 2001. *Karistusseadustik*. Tallinn: RT I, 30.12.2017, 29.
- Riigikogu 2002. *Tsiviilseadustiku üldosa seadus*. Tallinn: RT I, 12.03.2015, 10.
- Riigikogu 2002. *Väärteomenetluse seadustik*. Tallinn: RT I, 26.06.2017, 64.
- Riigikogu 2003a. *Kriminaalmenetluse seadustik*. Tallinn: RT I, 26.06.2017, 22.
- Riigikogu 2003b. *Kriminaalmenetluse seadustik*. Tallinn: RT I, 05.12.2017, 8.
- Riigikogu 2003c. *Ohvriabi seadus*. Tallinn: RT I, 04.11.2016, 5.
- Riigikogu 2004. *Riigi õigusabi seadus*. Tallinn: RT I, 28.12.2016, 17.
- Riigikogu 2006. *Euroopa põhiseaduse leping*. Tallinn: RT II 2006, 13, 35.
- Riigikogu 2007a. *Isikuandmete kaitse seadus*. Tallinn: RT I, 12.07.2014, 51.
- Riigikogu 2007b. *Laste kaitset seksuaalse ärakasutamise ja seksuaalse kuritarvitamise eest käsitlev Euroopa Nõukogu konventsioon (Lanzarote konventsioon)*. Tallinn: RT II, 03.11.2016, 2.
- Riigikogu 2014. *Lastekaitse seadus*. Tallinn: RT I, 06.12.2014, 1.
- Riigikogu 2015. *Sotsiaalhoolekande seadus*. Tallinn: RT I, 29.06.2017, 7.
- Riigikogu 2017. *Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 360 SE*. Kättesaadav: [https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/096a684f-385d-487c-9355-b4978e6174aa/Sotsiaalhoolekande%20seaduse%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5u%20\(360%20SE%20I\)](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/096a684f-385d-487c-9355-b4978e6174aa/Sotsiaalhoolekande%20seaduse%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5u%20(360%20SE%20I))
- Riigikohtulahend 2015. *Riigikohtulahend*. RKL: 3-1-1-73-15. 23.10.2015.
- Riigikontroll 2010. *Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit*. Tallinn: Riigikontroll.
- Robinson, Gwen; Crow, Iain 2009. *Offender Rehabilitation: Theory, Research and Practice*. Sage Publications.
- Saar, Helika 2013. *Lapse õigused. Inimõigused Eestis 2013*. Tallinn: Inimõiguste Keskus.
- Saar, Helika, Gornischeff, Kiira 2016. *ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendavast aruandest. Sotsiaaltöö Ajakiri (4)*.
- Shoemaker Donald J. 2010. *Theories of Delinquency. An Examination of Explanations of Delinquent Behavior*. 6th Ed. Oxford University Press.
- Smith, Roger 2005. *Welfare versus justice – Again! Youth Justice* 5(3): 4–16.
- Soffer, Michal; Ben-Arieh, Asher 2014. *School-aged children as sources of information about their lives*. – Melton, Gary B.; Asher, Ben-Arieh; Cashmore, Judith; Goodman, Gail S.; Worley, Natalie K. (Eds.) *The SAGE handbook of child research*. London: SAGE Publications, 555–575
- Soloman, Enver; Garside, Richard 2008. *Ten Years of Labour's Youth Justice Reforms: an Independent Audit*. London: Centre for Crime and Justice Studies.
- Sommer, Dion; Sammuelson P. Ingrid; Hundeide, K. 2010. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice*. Springer.
- Sotsiaalkaitseministri määrus nr 69 Lisa. *Lapse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse vajaduse hinnangu vorm*. Kättesaadav: https://www.riigiteataja.ee/aktiilisa/1191/2201/7013/Määrus%20nr%2069_Lisa.pdf
- Sotsiaalministeerium 2009. *Lapse ja pere hindamise juhend*. Kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf
- Sotsiaalministeerium 2012. *Laste ja perede arengukava 2012–2020*. Kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
- Sotsiaalministeerium 2013. *Lastekaitse korralduse uuendamise alusanalüüs*. Lõpparuanne. Kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lastekaitse_alusanaluuus_pwc_2013_27.11.2.pdf

Lapsesõbraliku õigusemõistmise
põhimõtete rakendamine eesti õigus-
süsteemis ja alaealiste õigusrikkujate
juhtumite kohtulahendite näitel

KIIRA GORNISCHEFF,
KOIDU SAIA, KARMEN
TOROS, ENDLA ÜLVISTE

- Sotsiaalministeerium 2014. *Seletuskiri lastekaitseseaduse eelnõu juurde*. Kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_headolu/seletuskiri.pdf
- Strömpl, Judit; Kaldur, Kristjan; Karu, Marre 2014. *Child-friendly justice: Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties. Social Fieldwork Research Report*. Estonia. Tartu: Institute of Baltic Studies. Kättesaadav: <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/Child-friendly-justice-Estonia-II-phase-report.pdf>
- Strömpl, Judit; Markina, Anna 2017. Children's rights and the juvenile justice system in Estonia. *Juridica International: Law Review of University of Tartu*, 25 (november), 66–73.10.12697/issn1406-1082.
- Such, Elizabeth; Walker, Rober 2005. Young Citizens or Policy Objects? Children in the Rights and Responsibilities Debate. *Journal of Social Policy*, Vol. 34, Issue 1: 39–57.
- Zermatten, Jean 2010. The Best Interests of the Child. Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report. *The International Journal of Children's Rights*.
- Tamm, Kaire; Salla, Kadri Ann 2016. Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Justiitsministeerium. Kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.rik.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf
- Tamm, Kaire 2017. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemise põhimõtted. *Märka Last*. Lastekaitseliit. 22.11.2017. <http://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2017/11/22/alaeliste-oigusrikkujate-kohtlemise-pohimotted>
- Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE 2013. *Vanema hooldusõiguse määramise uuring*. Lõppraport. Kättesaadav: https://skytte.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vanema_hooldusoiigus_loppraport_isbn.ppt
- Toros, Karmen 2011. *Lapse heaolu hindamisest Eesti lastekaitsetöö praktikas [Assessment of Child Well-being: Child Protection Practice in Estonia]*. Tallinn: Tallinn University, Institute of Social Work. Kättesaadav: <http://lastekaitsetoomeetodidpaevaope.blogspot.com/2012/08/lapse-heaolu-hindamisest-eesti.html>
- Turk, Karmen 2008. Alaealised erikoolis: lapse õiguste rahvusvahelised standardid versus Eesti karistuspoliitika – Kaugia, Silvia (koost. ja toim.) *Vaateid õiguspoliitikale*. Tartu: Avatar Holding, 139.
- United Nations 1985. *Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“)*. A/RES/40/33, 29. November, 1985. Kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm>
- United Nations 1990. *Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines)*, A/RES/45/112, 14. Kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm>
- United Nations Office of Drugs and Crime 2009. *Handbook for Professionals and Policymakers on Justice Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime*. Criminal Justice Handbook Series: Vienna. Kättesaadav: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/hb_justice_in_matters_professionals.pdf
- Valma, Kati 2012. *Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelise hooldusõiguse vaidlustes [The Identification of The Child's Best Interest During Custody Disputes Between Parents Through Civil Proceedings]*. MA thesis. Tallinn: Tallinn University, Institute of Social Work.
- Valma, Kati; Surva, Laidi; Hääl, Helen 2014. Lepitusmenetlus perevaidlustes. *Juridica* 1: 86–103.
- Vandekerckhove, Ankie; O'Brien, Killian 2013. *Child-Friendly Justice: turning law into reality*. ERA Forum: Springer.

- Vanobbergen, Bruno 2015. Children's rights and childhood studies. From living apart together towards a happy marriage. – Vanderhole, W. (Ed.) *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies*. London: Routledge, 60–76.
- Verhellen, Eugène 2006. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad. *Lapse õiguste konventsioon*. Tallinn: Lastekaitse Liit.
- Verhellen, Eugene 2000. Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Leuven and Apeldoorn: Garant.
- Välisministeerium 2014. *Eesti Vabariigi kolmas ja neljas perioodiline aruanne ÜRO Lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta*. Kättesaadav: http://vm.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/aruanne_est.pdf
- Wright, S.; Haines, Kevin; Liddle, M.; Smith, A.; Pitcher, J. and Gordon, F. 2009. *Evaluation of the Include Programme*. Swansea: Swansea University and Applied Research in Community Safety.
- Õiguskantsler 2014. *Õiguskantsleri aramus lastekaitseeaduse eelnõule*. 30.01.2014 nr 18-2/140132/1400466.
- ÜRO 1948. *Inimõiguste ülddeklaratsioon*. Resolutsioon 217.
- ÜRO 1989. *Lapse õiguste konventsioon*. Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>
- ÜRO 2005. *ÜRO suunised lapsohvrite ja kuriteotunnistajate kohta*. ECOSOC resolutsioon nr 2005/20, 22. juuli 2005
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2006. General Comment No. 9. The rights of children with disability.
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2007. *General Comment No. 10. Children's rights in juvenile justice* (CRC/C/GC/10, 25. aprill 2007).
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2009. *Üldkommentaar Nr. 12. Lapse õigus olla ära kuulatud* (CRC/C/GC/12). Eesti keeles kättesaadav: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/ÜRO-Lapse-Õiguste-Komitee-Üldkommentaari-nr-12-Lapse-õigus-olla-ära-kuulatud-eesti-keeles.pdf>
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2011. *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communication procedure* (A/RES/66/138).
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2013. ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr 14 – General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). Eesti keeles kättesaadav: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Üldkommentaari-nr-14.pdf>
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2017. *Lõppsoovitused Eestile teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta*. Kättesaadav: <https://www.sm.ee/et/lapse-õigused-ja-heaolu-0>
- ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne 2015. Kättesaadav: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/02/%C3%9CRO-LAPSE-%C3%95IGUSTE-KONVENTSIOONI-T%C3%84IENDAV-ARUANNE.pdf>